

דגמים של נשיות בעיתוני הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים

עינת לחובר

עיתונות נשים – מרחב פורה למחקר

כמעט עשור חלף מאז הצביעה חנה הרצוג על היעדר מחקר מקיף של עיתוני הנשים בישראל וקראה לחקור מרחב פורה זה. במאמרה החשוב: 'עיתונות נשים: מרחב משעתק או מרחב לקריאת תיגר?'¹ הניחה הרצוג את התשתית לסדר יום מחקרי בנושא מתוך התבססות על ההיסטוריה של עיתונות הנשים בעולם והשינויים שחלו בחשיבה התאורטית בסוגיה זו.

מאמר זה צועד בעקבות קריאתה של הרצוג ומטרתו לחשוף ולנתח את הזהויות של הנשיות הישראלית שהוצעו בתום העשור השני למדינה בשני עיתוני הנשים המרכזיים והפופולריים – לאשה ואת. בפרק זה בהיסטוריה הישראלית – תקופת מלחמת ששת הימים – המחקר הפמיניסטי טרם עסק,² ולמיטב ידיעתי לא נערך מחקר על חוויותיהן, פועלן ומציאות חייהן של נשים בישראל בתקופה זו. המחקר ההיסטורי הפמיניסטי הישראלי צעיר בשנים והחל להתפתח רק בשנות השמונים של המאה העשרים. יתר על כן, המחקר הקיים מתמקד בתקופת היישוב וכמעט שאינו עוסק בחייהן של נשים לאחר הקמתה של מדינת ישראל.³

בתקופת היישוב רווח הן בציבור והן במחקר, בישראל ומחוצה לה, מיתוס השוויון המגדרי בחברה הישראלית,⁴ כך שנשים (יהודיות) בישראל נתפסו כשוות לגברים בחובתן

- 1 חנה הרצוג, 'עיתונות נשים: מרחב משעתק או מרחב לקריאת תיגר?', קשר, 28 (2000), עמ' 43-52.
- 2 מחקר ראשון בתחום זה היה המחקר על ייצוגי הנשים באמצעי התקשורת המרכזיים במהלך מלחמת ששת הימים, ראו עינת לחובר, 'נשים במלחמת ששת הימים: נקודת מבט תקשורתית', ישראל, 13 (2008), עמ' 31-60.
- 3 דבורה ברנשטיין, 'חקר נשים בהיסטוריוגרפיה הישראלית: נקודות מוצא, כיוונים חדשים ותבניות שבדרך', בתוך: מרגלית שילה, רות קרק וגלית חזן-רוקם (עורכות), העבריות החדשות: נשים ביישוב ובציונות בראי המגדר, ירושלים 2001, עמ' 24.
- 4 סילביה פוגל-ביז'או, 'נשים ואזרחות בישראל: ניתוח של השתקה', פוליטיקה, 1 (1998), עמ' 50.

לתרום למפעל הציוני ובזכותן לקבל זכויות שהולמות את תרומתן.⁵ רק לאחר מלחמת ששת הימים חל מפנה בתפיסת מעמדה של האישה בישראל, הונחו היסודות לשבירת מיתוס השוויון ונוצקו היסודות לתנועה פמיניסטית ולחשיבה מחודשת על מקומן של נשים בישראל.⁶ התמקדותו של מחקר זה בתקופת ששת הימים מאפשרת לבחון את תפיסת מעמדה של האישה בישראל לפני שחל בה המפנה ולפני שרעיונות של תנועת הנשים שהתפתחה באותה עת במערב ('הגל השני' של התנועה הפמיניסטית) הגיעו לישראל.⁷ הטלת הזרקור על הסוגה הנשית הפופולרית דווקא בתקופה של איום ביטחוני על קיומה של המדינה מזמנת מפגש בין מה שמזוהה כשיח הנשי המסורתי ובין מה שמזוהה כשיח הלאומי ההגמוני – המדיר בדרך כלל את הערכים המזוהים כנשיים – ולפיכך מאפשרת לנו מפגש מרתק בין נשיות ללאומיות. מחקר זה בוחן את ייצוגי הנשיות במציאות הסמלית דווקא בעיתונות הפריפריאלית – עיתונות הנשים, הסובלת מדימוי ציבורי נמוך בשל עיסוקה במה שבדרך כלל נתפס בחברה ובתרבות כשולי.⁸ מעמדה הפריפריאלי של הסוגה הנשית מזמן אפוא זירה עשירה לביטויים אותנטיים יותר והגמוניים פחות של אידאולוגיות של נשיות מצד אחד והגדרות לאומיות מן הצד האחר. עיתונים פופולריים בכלל ועיתוני נשים בפרט עדיין חסרים אישור ציבורי ואקדמי להיות מקור תקף לתיעוד היסטורי בעל משמעות.⁹ ואולם ההתמקדות בעיתונות פופולרית עולה בקנה אחד עם המסורת של לימודי תרבות, המגדירה 'תרבות' כמשמעות שאנו נותנים לחוויות היום-יום שלנו במערכת חברתית מסוימת. לימודי התרבות מבטלים את החלוקה בין תרבות 'גבוהה' לתרבות 'נמוכה' ורואים בתרבות הפופולרית עוד זירה לגיטימית ופורה למחקר.¹⁰ מכאן שגם עיתוני הנשים הפופולריים הם טקסטים

- 5 לגורמים למיתוס השוויון ראו למשל: Tami Amanda Jacoby, 'Gender Relations and National Security in Israel', in: Tami Amanda Jacoby & Brent E. Sasley (eds.), *Redefining Security in the Middle East*, Manchester 2002, pp. 86-87
- 6 חנה הרצוג, 'לקראת שחרור האשה: ראשיתו של הגל השני של הפמיניזם בישראל 1977-1968', בתוך: חנה יבלונקה וצבי צמרת (עורכים), *העשור השלישי לחברה הישראלית*, ירושלים 2008.
- 7 יהודית בובר אגסי, 'מעמד האשה בישראל', בתוך: דפנה יורעאלי, אריאלה פרידמן, רות שריפט, פרנסס רדאי ויהודית בובר אגסי (עורכות), *נשים במלכוד: על מצב האשה בישראל*, תל אביב 1982, עמ' 228; חנה ספרן, *לא רוצות להיות נחמדות: המאבק על זכות הבחירה לנשים וראשיתו של הפמיניזם החדש בישראל*, חיפה 2006, עמ' 69.
- 8 לפיכך רבות מקוראות עיתוני הנשים הן 'קוראות בארון'. על דימויו של עיתון הנשים לאשה ועל ההימנעות מהודאה בקריאה ובעניין בו ראו סוניה לידן, "לאשה", שבועון ישראלי לנשים: ביתיות, ייצוג עצמיות ומציאות', *קשר*, 28 (2000), עמ' 41-42.
- 9 ליידין, שם, עמ' 41.
- 10 אנדרו אדגר ופיטר סדג'וויק, *לקסיקון לתיאוריה של התרבות: מושגי יסוד*, תל אביב 2007, עמ' 193; Mary Ellen Brown, 'Soap Opera and Women's Culture: Politics and the Popular', in: Kathryn Carter & Carole Spitzack (eds.), *Doing Research on Women's Communication: Perspectives on Theory and Method*, Norwood 1989, pp. 161-164

דגמים של נשיות בעיתוני הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים

תרבותיים שמבנים אידאולוגיות על נשים ונשיות. יתרה מזאת, ההתמקדות בעיתונות נשים פופולרית משקפת עמדה פמיניסטית שמבקרת את תהליכי החקירה המבוססים על מקורות מוסדיים ודומיננטיים, ומבקשת לחפש את הידע גם במחוזות שבאופן מסורתי נתפסים כשוליים.¹¹

סוגת עיתוני הנשים מאפשרת יותר מכל סוגה אחרת של התרבות הפופולרית לעמוד על הבנייתן של תפיסות הנשיות באותה עת. גם בתקופות עברו, כמו היום, נהנו עיתונים אלה מפופולריות רבה בקרב נשים, וזו מעידה על הרלוונטיות הרבה שלהם לחייהן. יתר על כן, עיתוני הנשים מתמקדים בטרנספורמציה אישית – איך להיות אישה 'טובה' יותר – ובהבטחת תיקון לקוראת בעלת משמעת עצמית ומוסר עבודה גבוהים. ההטפה לטרנספורמציה מבוססת על שיח עצות שמוגש כדו-שיח אינטימי ופמיליארי בין הקוראת ובין נפש קרובה אליה,¹² ושיח מסוג זה מאפשר לנו להציף להבניות של הגדרות נשיות לכאורה אותנטיות.

עיתונות נשים, נשיות ואידאולוגיה: מסגרת תאורטית

עיתונות הנשים התפתחה והתגבשה במהלך המאה השמונה עשרה וראשית המאה התשע עשרה בבריטניה ובארצות הברית.¹³ המחקר הפמיניסטי 'הקלסי' על אמצעי התקשורת ביקר במשך השנים את האופן שבו אמצעים אלה בכלל ועיתוני הנשים בפרט מבנים, משעתקים ומפיצים זהויות מגדריות. חוקרות ואקטיביסטיות מהגל השני של התנועה הפמיניסטית ביקרו בחריפות עיתונים אלה בטענה כי תוכניהם והפרסומות הרבות המופיעות בהם מציגים תפיסה סטראוטיפית צרה ומשפילה של נשים ומהווים מנגנון אידאולוגי שמנתב נשים לעולם הביתי כחלק ממנגנון של שליטה ודיכוי פטריארכליים.¹⁴ בטי פרידן, ממנהיגות התנועה הפמיניסטית האמריקנית של שנות השישים, הפנתה

Brown, *ibid.*, pp.162-164 11

12 בין שמדובר בטיפוח היופי והבית בעיתוני שנות השישים, ובין שמדובר בטיפוח הקריירה או חיי המין בעיתוני הנשים העכשוויים, ראו Rosalind Gill, *Gender and the Media*, Cambridge 2007, pp. 199-204

13 הפניות למקורות שעוסקים בהיסטוריה של העיתונות לנשים מהמאה השמונה עשרה עד המאה העשרים ראו אצל Carolyn M. Byerly & Karen Ross, *Women and Media: A Critical Introduction*, Malden, MA 2006, p. 49; Cynthia M. Lont (ed.), *Women and Media: Content, Careers, Criticism*, Belmont 1995, pp. 69-77; Linda Steiner, 'Would the Real Women's Magazine Please Stand Up... For Women', in: Lont, *Women and Media*, pp. 99-103

14 Byerly & Ross, *ibid.*, pp. 48-51; Gaye Tuchman, 'Introduction: The Symbolic Annihilation of Women by the Mass Media', in: Gaye Tuchman, Arlene Kaplan Daniels & James Benet (eds.), *Hearth and Home: Images of Women in the Mass Media*, New York 1978, pp. 40-46

בספרה פורץ הדרך 'המסתורין הנשי' (*The Feminine Mystique*, 1963)¹⁵ ביקורת כלפי עיתוני הנשים. בביקורת זו, מהראשונה בסוגה, טענה פרידן שהדימוי הנשי המרכזי העולה מהם הוא של אישה שכל אושרה הוא ענייני הבית. ביקורת מסוג ביקורתה של פרידן הדגישה את הדימויים ה'לא-נכונים' של הנשים בעיתונות הנשים וקראה לייצוג 'אמתי' ו'חיובי' יותר, כזה העולה בקנה אחד עם רעיונותיה של התנועה הפמיניסטית.¹⁶ בראשית שנות השמונים חלה התפתחות חשובה ביחסו של המחקר הפמיניסטי לעיתוני הנשים וכן לתוצרים אחרים של אמצעי התקשורת הפופולריים. התפתחות זו משקפת מעבר מביקורת מנקודת מבט פמיניסטית ליברלית דוגמת זו של פרידן, לביקורת פמיניסטית נאו-מרקסיסטית שמבוססת על מושג ההגמוניה מבית מדרשו של התאורטיקן המרקסיסט האיטלקי אנטוניו גראמשי (1971).¹⁷ לגישתו של גראמשי, הגמוניה פירושה כוח אידאולוגי ותרבותי שאינו מושג בכפייה, אלא באמצעות מאבק בין קבוצות חברתיות או פוליטיות דומיננטיות ובין קבוצות חברתיות ופוליטיות מוחלשות. ההגמוניה אינה מובנת מאליה, אלא מתקיימת באמצעות תהליך מתמשך של מאבק ופשרה אידאולוגיים.¹⁸ גראמשי הדגיש שהמאבק האידאולוגי אינו מתקיים בהכרח כהתנגשות בין שתי תפיסות עולם קוהרנטיות, אלא דווקא כהסכמות משותפות מופצלות וסותרות. רעיון זה הוא כלי ניתוח מרכזי במחקר של ייצוגים מגדריים באמצעי התקשורת, שכן הוא מאפשר לחרוג מניתוחו של דימוי בודד ולבחון דפוסים ותמות בייצוג, ובאופן זה להצביע על ריבוי ייצוגים סותרים.¹⁹ מכאן טענו חוקרים בתחום עיתוני הנשים שאימצו את מושג ההגמוניה כי העיתונים אינם רק אתר למניפולציה אידאולוגית דכאנית כלפי נשים, כי אם גם זירה למאבק ולמשא ומתן פוליטיים בין אינטרסים של שליטה ושל כפיפות שמתנהלים במסגרת 'החברה האזרחית'.²⁰

ג'ניס וינשיפ (Winship) במחקר המפתח שלה בתוך עיתוני הנשים (*Inside Women's Magazines*, 1987)²¹ אימצה את גישתו של גראמשי ובחנה את הדינמיות בתוכניהם של עיתוני נשים בבריטניה בשנים 1950-1980 על רקע שינויים רחבים יותר במעמדן של נשים בחברה הבריטית. לטענתה, עיתוני הנשים מציעים מיומנויות של הישרדות כדי

Betty Friedan, *The Feminine Mystique*, New York 1963 15

Anna Gough-Yates, *Understanding Women's Magazines: Publishing, Markets and Readerships*, London 2003, p. 8 16

Antonio Gramsci, *The Prison Notebooks* (trans. and ed. Quintin Hoare & Geoffrey Nowell Smith), New York 1971 17

אדגר וסדג'וויק, לקסיקון לתיאוריה של התרבות (לעיל הערה 10), עמ' 234. 18

Gill, *Gender and the Media* (above f. 12), pp. 56-57 19

Gough-Yates, *Understanding Women's Magazines* (above f. 16), p.10 20

בתחום המחקר של עיתוני הנשים קשורה בנגישותן של שפות תאורטיות פוסט-סטרוקטוראליות לחוקרי אמצעי התקשורת (אוסף רעיונות שקשור באופן חלקי להוגי דעות כגון דרידה, פוקו ולקאן).

Janice Winship, *Inside Women's Magazines*, London 1987 21

דגמים של נשיות בעיתוני הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים

לשתף פעולה עם הדילמות של נשיות הרלוונטיות לתקופה מסוימת – אסטרטגיה שהיא מכנה 'להטוטנות אידאולוגית' (Ideological Juggling Act). כדוגמה היא מצביעה על עיתון הנשים *Woman*. עיתון זה אימץ בשנות הארבעים, במהלך מלחמת העולם השנייה, את הטון הפמיניסטי בהדגישו ערכים של עצמאות ועבודה מחוץ לבית; בשנות החמישים הדגיש העיתון את החזרה לחיי המשפחה ועקרונות הבית, ועודד נשים לנקות טוב יותר את ביתן ולארח יותר, בעיקר באמצעות רכישה של סחורות ומכשירים ביתיים; ובסוף שנות השישים, טוענת וינשיפ, הביאה עלייתה של תנועת הנשים להתגברות הסיקור של נושאים פוליטיים בעיתונים אלה, בכלל זה תחומים שקודם לכן נתפסו כנושאים 'פמיניסטיים' בלתי מקובלים.²² גם מחקר על עיתוני הנשים האמריקניים בשנים 1940-1960 מצביע על אי-היציבות ועל ריבוי המסרים אפילו בנושא אחד בגיליון אחד ובנקודת זמן אחת.²³

גישה מחקרית זו²⁴ לעיתוני הנשים – המדגישה את ריבויים של הקולות, הגרסאות והסתירות באופן שהם מבנים נשיות בפרקי זמן שונים, אך גם בנקודת זמן אחת בעיתון נתון – עומדת בבסיס המחקר הנוכחי. ובלשונה של הרצוג:

בחברה בה האשה מוגדרת כ'אחר' ונדחקת לשולי השיח הדומיננטי וההסדרים הכלכליים-פוליטיים, קל לאמץ את נקודת המוצא הדומיננטית כעדיפה ולהיסחף לבקורת הממעטה בערך העיתון ומעניקה לו רק כוח מדכא. אמנם אין להתעלם מכוח זה ויש לחשוף את מנגנוניו, אך באותה מידה יש לתמוה גם על החלל שהוא סוגר עבור נשים והמרחב שהוא פותח.²⁵

מחקר זה מבקש אפוא לאתר את מרחב הנשיות שהוצע לנשים בעיתוני הנשים המסחריים והפופולריים בישראל של סוף שנות השישים וממקד את תשומת הלב בגרסאות השונות של הנשיות שהציעו שני עיתונים – לאשה ואת – בימי משבר לאומי – מלחמת ששת הימים.

Ibid, pp. 92, 149-150 22

Nancy Walker, *Shaping Our Mother's World: American Women's Magazines, Mississippi 2000*, pp.vii-viii 23

עוד סיבה לשינוי שחל בשנות השמונים ביחסו של המחקר לעיתוני הנשים היא התפתחויות תאורטיות: מעבר מניתוח אידאולוגי של הטקסט באמצעי התקשורת לדגש על שימושים וסיפוקים של קהלים בצריכת התרבות הפופולרית, ובייחוד המעבר מהעיסוק במושג 'דיכו' למרכזיות של המושג 'הנאה' במחקר הפמיניסטי של אמצעי התקשורת. הרצוג, 'עתונות נשים' (לעיל הערה 1), עמ' 43-44; Gill, *Gender and the Media* (above f. 12), pp.13-19 24

הרצוג, 'עתונות נשים' (לעיל הערה 1), עמ' 48. 25

עיתונות נשים בתקופת מלחמה

מה טיבה של עיתונות הנשים בתקופת מלחמה? עיקר העדות המחקרית המצויה בידינו מקורו במחקר על עיתוני הנשים האמריקניים. במהלך שתי מלחמות העולם מילאו עיתוני הנשים האמריקניים תפקיד מרכזי בהטפה לנשים כיצד להתנהל בזמן המלחמה בתחום אחזקת הבית וכיצד לתרום למאמץ המלחמתי.²⁶ עם פרוץ מלחמת העולם השנייה מיהרו העיתונים לסייע לקוראותיהם להתמודד עם מצב החירום הלאומי: הם פרסמו הנחיות כיצד לשמור טוב יותר על המשאבים הקיימים וכיצד לנצל אותם, תרמו למורל וסיפקו את חדשות המלחמה הנוגעות לנשים, וכן יעצו לנשים ותמכו בהן לנוכח המגבלות שהמלחמה יצרה, בהדגישם את תפקידיה של האישה כשומרת הבית והמנהלת שלו. העיתונים גם השתתפו בגיוס הנשים לעבודה במפעלים ובתעשיות אחרות באמצעות מאמרי מערכת או כתבות וסיפורים, אבל בו בזמן גם הדגישו את תפקידיהן המסורתיים של הנשים: נשיות, אימהות ואחריות על הבית.²⁷

חלק ניכר מפעילות זו מקורו בשיתוף פעולה ממוסד בין העיתונים לסוכנויות ממשלתיות, שהתבסס על אינטרס משותף לאפשר תפקוד שוטף של הכלכלה. ב-1942 הוקם ה-Office of the War Information – משרד ממשלתי שתפקידו לתאם את מדיניות הממשלה בכל הקשור למידע הנשלח לאמצעי התקשורת על המלחמה. ביוני 1942 אף הוקמה לשכה ייעודית לכתבי עת שסייעה לפתח סיפורים שמעודדים נשים להשתלב בעבודות נדרשות.²⁸

עיתונות נשים מסחרית בישראל: מסגרת היסטורית²⁹

עיתון הנשים המסחרי הראשון בישראל – **עולם האשה** – התפרסם ב-1940 וחדל להופיע ב-1948.³⁰ עיתון הנשים **לאשה** החל להתפרסם בינואר 1947 כמוסף שבועי צנוע ובו ארבעה עמודים שצורף לידיעות אחרונות ונשא את השם **ידיעות אחרונות, לאשה**. ואולם כבר ביולי אותה השנה הפך המוסף לשבועון עצמאי שהוגדר כ'שבועון העממי לבית ולמשפחה' ושמו **לאשה**.³¹ במהרה היה השבועון לכתב העת הנפוץ ביותר.³²

Mary Ellen Zuckerman, *A History of Popular Women's Magazines in the United States*, Westport, CT 1998, p.xiii 26

Ibid., p. 193 27

Ibid., pp. 193-197; Maureen Honey, *Creating Rosie the Riverter: Class, Gender and Propoganda during World War II*, Massachusetts 1984, pp. 28-39 28

סקירה זו אינה עוסקת בביטאונים תנועות הנשים ובמדורי הנשים בעיתונים הכלליים. פירוט היסטורי על עיתונות הנשים העברית והישראלית ראו הרצוג, 'עיתונות נשים' (לעיל הערה 1), עמ' 48-49. 29

הרצוג, שם, עמ' 49. 30

נאוה כהן-אביגדור, 'עיתונות נשים', בתוך: צבי אלגת ודוד פז (עורכים), **אשה 2000: הסיפורים, הדרמות, הסגנון והיופי בישראל (אלבום לאשה 1948-2000)**, תל אביב 1999, עמ' 12, 359. 31

דן כספי ויחיאל לימור, **המתווכים: אמצעי התקשורת בישראל 1948-1990**, תל אביב 1992, עמ' 80. 32

דגמים של נשיות בעיתוני הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים

לאשה התגבש מתחילתו על פי מתכונת כתבי העת המצולמים (*Illustrated Magazines*) במערב. הוא הדגיש נושאים של פנאי ובידור והתרחק מבעיות חברתיות שברומו של עולם.³³ דבר המערכת בגיליונו הראשון מבטא את שאיפתו למלא את החסך בעיתונות בסיקור 'שטחים הממלאים את עולמה המיוחד שלה [האשה]: ניהול ביתה, חינוך ילדיה, תפירת שמלותיה וכו'".³⁴ ואכן ב**לאשה** היו מדורי הדרכה בענייני אפנה, יופי, סריגה, עצות לבית, למשפחה ולחיי האהבה, ידיעות על עולם הזוהר המערבי וסיפורים בסגנון 'הרומן הזעיר'.³⁵ במקביל לניסיון להידמות לעיתוני הנשים המערביים, הציב לעצמו **לאשה** מטרה נוספת: 'לשקף את תפקידיה ובעיותיה המיוחדים של האשה בקרב הצבור העברי במולדת'.³⁶

עד סוף שנות החמישים היו בשבועון 12 עמודים והיו לו אלפי קוראות. אלא שהשפעה של עיתון נמדדת מעבר למספר הקוראות. **לאשה** שימש מקור השראה גם לעיתונות היומית, וזו החלה לשים דגש גדול יותר בתרבות הפנאי והבית. כמו כן החלו לצאת לאור עוד עיתונים מסחריים שנועדו לנשים, ואולם רובם לא האריכו ימים. באפריל 1958 פרסם מעריב את עיתון הנשים **עולם האישה**, וזה הופץ עד דצמבר 1961. לאחר הפסקה, באפריל 1967, ייסד מעריב את הירחון **את** שעודנו יוצא לאור.³⁷ ניתוח של עיתוני נשים מנקודת מבט אידאולוגית מחייב לא רק ניתוח תוכן של העיתונים, אלא גם ניתוח של ההיבט הארגוני-מסחרי העומד מאחורי הפקתם. שבועונים וירחונים הם טקסטים תרבותיים וכן חלק מהאימפריות של אמצעי התקשורת.³⁸ כמו בעולם, גם בישראל עיתוני הנשים משמשים אמצעי 'למכירת' צרכנים למפרסמים, ולפיכך למרכיב הפרסומי בהם נודעת חשיבות רבה. מחקר זה אינו כולל ניתוח של הרכיב הפרסומי, אלא חומרים חדשותיים בלבד, ואולם חשוב להדגיש שעיתוני הנשים סובלים מטשטוש (הולך וגובר עם השנים) בין חומר פרסומי לחומר מערכתי. הן **לאישה** והן **את** הם חלק מאחד מתאגידי התקשורת המרכזיים בישראל. **לאישה** הוא חלק מתאגיד תקשורת שספינת הדגל שלו היא היומון **ידיעות אחרונות** ונמצא בבעלות משפחת מוזס, ו**את** הוא חלק מתאגיד תקשורת שכולל את היומון **מעריב** ונמצא בבעלותה של משפחת נמרודי. לריכוז השליטה על שוק התקשורת הישראלי יש השלכות מעבר להיבטים הכלכליים, שכן תהליך זה מצמצם את מגוון הדעות והרעיונות המוצע לציבור ולפיכך פוגע בדמוקרטיה.³⁹ באמצע שנות השישים היו שני היומונים שאליהם קשורים **לאישה** ו**את** נפוצים ביותר,

33 עוז אלמוג, פרידה משרוליק: שינוי ערכים באליטה הישראלית, חיפה 2007, עמ' 877.

34 אלגת ופז, **אשה 2000** (לעיל הערה 31), עמ' 11.

35 אלמוג, פרידה משרוליק (לעיל הערה 33), עמ' 877.

36 אלגת ופז, **אשה 2000** (לעיל הערה 31), עמ' 11.

37 אלמוג, פרידה משרוליק (לעיל הערה 33), עמ' 877.

38 Gill, *Gender and the Media* (above f. 12), p.181

39 יחיאל לימור, 'הנסיך הקטן' ו"האח הגדול" או: תעשיית התקשורת בישראל בעידן של תמורות', בתוך: דן כספי (עורך), **תקשורת ודמוקרטיה בישראל**, תל אביב 1997, עמ' 33-37.

ואולם שונים זה מזה בתכלית. ידיעות אחרונות התאפיין במכוונות שיווקית שהשתקפה בידיעות מתומצתות, בהיקף מידע מצומצם, במשלב לשוני נמוך, בסגנון 'קליל' ובעריכה ססגונית ותוססת פפורמט מעין טבלואידי. מעריב של אותם ימים היה בעל סטנדרטים עיתונאיים גבוהים וסגנון סולידי. סקרי קוראים הצביעו על הבדל ניכר בפרופיל החברתי-כלכלי-תרבותי בין הקוראים של שני היומונים, וקוראי מעריב אופיינו כבעלי מעמד חברתי-כלכלי-תרבותי גבוה יותר.⁴⁰ אף שאין בנמצא סקר על פרופיל הקוראות של עיתוני הנשים באותה תקופה, אפשר להניח שאת, בעקבות מעריב, היה מכוון לקהל קוראות ממעמד חברתי-כלכלי-תרבותי גבוה יותר מזה של לאשה.

שנים רבות ערכו את שני העיתונים, כמו את עיתוני הנשים בעולם, גברים. חמדה נופך-מוזס אמנם הייתה העורכת האחראית של לאשה מיום היווסדו של העיתון, אבל לאמתו של דבר כחמישים שנה היה העורך הראשי גבר, ובתקופת המחקר היה זה דוד קרסיק (1953-1979).⁴¹ גם את עיתון את ערך עד 1974 גבר.⁴² בתקופת המחקר היה העורך יוסף לפיד, ואף שהוא גויס למלחמה, הוא חתום על כל גיליונות התקופה.⁴³ ובאשר למין הכותבים, ניתן לומר שבשני העיתונים כתבו באותה עת יותר נשים מגברים. תפקידו של לאשה בהבניית זהות נשית בישראל קשור גם בחלקו של העיתון במיסוד כמה אירועים: בשנת 1950 יזם לאשה את תחרות מלכת היופי הישראלית, המתקיימת עד היום בחסותו; בשנת 1957 הכריז העיתון על תחרות 'בעלת הבית הישראלית'; והוא גם תרם להחדרתו של 'יום האם'⁴⁴ בישראל.

ברוח הביקורת הפמיניסטית הליברלית, טוען עוז אלמוג כי עד שנות השמונים היו עיתוני הנשים מנגנון אינדוקטרינרי חשוב לשעתוק תפקידי מגדר מסורתיים. לגישתו, עיתוני הנשים באותה תקופה לא עודדו נשים לצאת לעבודה, והציגו את הבית כממלכתה של האישה ואת תפקידי האם והרעיה כהיבט מרכזי בהערכתה החברתית.⁴⁵ הרצוג לעומת זאת סבורה שמדובר בדימוי רווח של עיתוני הנשים, שמחייב בחינה מעמיקה יותר. לגישתה, יש רמזים שעיתוני הנשים מציגים כמה דימויים של נשים ושואפים להבנות דגמים מגוונים של נשיות.⁴⁶

40 כספי ולימור, המתווכים (לעיל הערה 32), עמ' 57-63.

41 עורך לאשה הראשון היה אהרון שמיר (1947-1952), והשלישי - צבי אלגת (1979-1999). אלגת ופז, אשה 2000 (לעיל הערה 31), עמ' 9-14.

42 בשנת 1974 התמנתה לעורכת את שרה ריפן, ואולם לאחר שניסתה להכניס לעיתון רוח פמיניסטית, איבדה את משרתה ופינתה את מקומה לגבר.

43 את הוא ירחון, היוצא לאור מדי חודש בחודשו, ולכן יש להניח שהיעדרותו של לפיד לא שינתה במידה ניכרת את התנהלות העיתון.

44 הרצוג, 'עתונות נשים' (לעיל הערה 1), עמ' 49.

45 להוציא 'גילויים זעירים של חתרנות ומרדנות, שבישרו שינוי' וביטאו דגם של אישה אסרטיבית ועצמאית. שם.

46 הרצוג, 'עתונות נשים' (לעיל הערה 1), עמ' 48.

דגמים של נשיות בעיתוני הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים

ניסיון רציני ראשון לבחינה של עיתוני הנשים בישראל ובעיקר עיתון **לאשה** עשתה סוניה ליידין.⁴⁷ מחקרה נעשה בפרספקטיבה היסטורית וביקש לראות ב**לאשה** עיתון שמייצג ומבנה את הדינמיקה החברתית-תרבותית בישראל ופורום לדיון ציבורי של נשים, והוא אינו מבוסס על ניתוח טקסטואלי פרטני, אלא מתמקד בעיקרו בהצדקת גישה מתודולוגית למחקר עתידי. גם ליידין, בדומה להרצוג, רומזת על גיוון המסרים המגדריים בעיתון. ובלשונה:

השבועון גם מאפשר לקוראות לשקול את תקפותן של תפישות קיימות, תוך בדיקתן וניסוח מחדש של חלקן, וקביעתן של השקפות חדשות לייצוג עצמי של נשים בישראל [...] **לאשה** המליץ בעבר, וממשיך להמליץ גם היום, על דגמי התנהגות חדשים ל**אשה** הישראלית וליתר בני משפחה הן בתחום הביתי (דהיינו, במסגרת הבית והמשפחה הישראלים) והן בתחום הציבורי (דהיינו, במקום העבודה, בצבא, בשכונה וברחוב הישראלי), תוך מיקום מחדש של מעמד האשה בכל אלה.⁴⁸

הרצוג מסבה את תשומת הלב לעוד סוגיה מרכזית שראוי לחקור בתחום עיתוני הנשים – השילוב בין ההבניה המגדרית בהם ובין תהליך בנייתה של החברה החדשה והמאבק על אופייה של החברה הישראלית. גם ליידין מצביעה על תפקידו הדואלי של **לאשה**. מצד אחד ניתן למצוא דמיון רב בינו ובין עיתוני נשים פופולריים אנגליים ואמריקניים של סוף המאה התשע עשרה, אבל מן הצד האחר היא סבורה שאת עיתונות הנשים הישראלית יש למקם כחלק ממערכת עיתונות מודפסת בשפה העברית בארץ ישראל ובישראל.

הקורפוס ודרכי החקירה

בעקבות קריאתן של הרצוג וליידין מציג המחקר הנוכחי כמה שאלות מחקר: אילו דגמים של נשיות ישראלית מוצעים ב**לאשה** ואת? האם אלו דגמים של 'נשיות מסורתית' או דגמים של 'נשיות מאתגרת'? מהו הפן הייחודי של הבניית הנשיות הישראלית בהקשר ההיסטורי של ימי מלחמת ששת הימים? ולבסוף, מהם ההבדלים בין שני העיתונים: **לאשה** ואת? קורפוס המחקר כלל את עיתוני **לאשה** ואת בהיותם עיתוני הנשים המרכזיים והפופולריים ביותר באותם ימים. נבדקו 38 גיליונות של השבועון **לאשה** ו-9 גיליונות של הירחון את בחודשים אפריל-דצמבר 1967. תקופה זו כוללת גיליונות שגרתיים בחודשים שלפני המלחמה: אפריל ומאי,⁴⁹ וגיליונות שמושפעים מהמלחמה במידה

47 ליידין, 'לאשה' (לעיל הערה 8).

48 שם, עמ' 36.

49 'תקופת ההמתנה' החלה באמצע חודש מאי 1967, והמלחמה עצמה פרצה ב-5 ביוני ונמשכה שישה ימים. מאחר שהכנת הגיליונות נעשתה זמן רב קודם להפצתם, גיליונות חודש מאי כמעט שאינם משקפים את האירועים.

הולכת ופוחתת, עד שבחודשים נובמבר ודצמבר הדי המלחמה כמעט שאינם מורגשים. המחקר מתמקד במגוון טקסטים מילוליים וחזותיים מתוך קורפוס המחקר הכולל בין היתר את עמוד השער, דבר העורך, מכתבי קוראים, כתבות, מדורים קבועים ותמונות. ניתוח הפריטים נעשה בשני מישורים: טורי-שיחי ותרבותי-סמלי. גישת המחקר היא איכותנית פרשנית, והמחקר מבוסס על מסורת שמכונה 'ניתוח אידאולוגי'.⁵⁰ בעקבות חוקרות עיתוני הנשים אנג'לה מקרובי (McRobbie) וג'ניס וינשיפ⁵¹ אני מבקשת לבחון כיצד השיח בעתוני הנשים הישראליים מובנה סביב אידאולוגיות נשיות צרות ומוגבלות כגון רומנטיקה, בייתיות, דאגה לאחר, תלות או טיפוח, אבל גם סביב אידאולוגיות נשיות חלופיות כגון עצמאות, מימוש עצמי או העצמה.

המחקר ביקש לאתר אסטרטגיות רטוריות ואסטרטגיות שיח ודפוסים לשוניים אופייניים, והניתוח הצביע על ערכים, על נורמות ועל מיתוסים רווחים של התקופה ועל תרומתם להבניית הזהות הנשית. במסגרת זו נעשה ניסיון לאתר קולות סותרים וייחודיים שחורגים מהקול המרכזי או מאתגרים אותו.

'נשיות דואלית': מסורתית ולאומית

בימים של שגרה לאשה ואת נותנים ביטוי בעיקר להיבטים של נשיות ביתית – האישה כאם, רעיה ועקרת בית, כלומר דגם נשי מסורתי. דגם זה משתקף בשפע העמודים העוסקים בתחומי האפנה, הבישול, עצות בנושאי תחזוקת הבית וגידול הילדים, טיפוח עצמי, בילויים, הורוסקופ וסיפורים קצרים. במאמר המערכת של גיליון היסוד של עיתון את, שהחל לצאת לאור שבועות ספורים לפני המלחמה, מנסח העורך את תפיסתו בנוגע לתחומי העניין של הקוראת המצופה של הירחון החדש:

יצאנו מתוך הנחה, כי האשה הישראלית תמצא עניין בירחון נשים ערוך בסגנון של המגזינים המקובלים על נשות המערב [...] שמרי על גליון זה ועל הבאים אחריו. תוך זמן לא רב ימצא על אחד המדפים בביתך אוסף של עצות שימושיות בתחום האופנה, הבישול, הדקורציה ושאר נושאים העשויים לעניין אותך.⁵²

לצד עיסוק אינטנסיבי בנושאים 'טריוויאליים' אלה, ניתן למצוא מעת לעת, בייחוד בעיתון את, כתבות 'רציניות' בנושאים שמבטאים תפיסות מתקדמות לרוח התקופה ביחס למעמד האישה כגון יתרונות הגלולה למניעת היריון,⁵³ הפרופיל הסוציולוגי

50 על מסורת מתודולוגית זו בתחום המחקר הפמיניסטי של אמצעי התקשורת ראו Gill, *Gender and the Media* (above f. 12), pp. 53-57

51 Angela McRobbie, *Feminism and Youth Culture: From 'Jackie' to 'Just Seventeen'*, Basingstoke 1999; Winship, *Inside Women's Magazines* (above f. 21)

52 את, 1 (אפריל 1967), עמ' 9.

53 שם, 2 (מאי 1967), עמ' 25-29.

דגמים של נשיות בעיתוני הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים

של נשים עובדות בישראל⁵⁴ או הקונפליקט בין השכלה ומקצוע ובין משפחה ובית.⁵⁵ עם תחילת תקופת ההמתנה למלחמה, תוכניהם של עיתוני הנשים משתנים בהתאם למה שמוגדר 'צו השעה', ומתפרסמות כתבות שעוסקות בהיערכות ובהתגייסות העורך בחיילות מגויסות. עם פרוץ המלחמה מתפרסמות גם כתבות על ירושלים והשטחים לצד כתבות שעוסקות בשכול. ואולם בימי המלחמה לאשה ואת אינם רק משקפים מטרות לאומיות ומבנים אותן, אלא גם מגייסים את קוראותיהם למאמץ המלחמתי. מאמר המערכת של גיליון יוני של את פונה לקוראת ישירות: 'מן האשה בישראל נדרש לעמוד על המשמר, לתרום כמיטב יכולתה למאמץ הלאומי ויחד עם זאת להשאיר אשה ועקרת בית והיא אף מתבקשת שלא להכנע לאוירה שהאויב רוצה שתשרה בישראל'.⁵⁶ כמו שעולה מהציטוט, דרישת העיתון להשתתפות האישה במאמץ הלאומי המלחמתי מוגדרת על פי התפקידים המגדריים המיועדים, ולא על בסיס השקפת עולם ליברלית.⁵⁷ השפעת המלחמה ניכרת גם בעיצוב של שערי הגיליונות, שהם חלון הראווה של העיתונים. אם בשגרה השערים הם ביטוי מובהק של 'הנשיות המסורתית' ומתנוססת עליהם דמות צעירה שמדגמנת אפנה, בימי המלחמה מופיעים דיוקן של חיילת,⁵⁸ קולאז' של דוגמניות ישראליות ובמרכזן חיילת⁵⁹ וצילום משפחתי של משפחת דיין.⁶⁰ גיליון יולי של את – גיליון הניצחון – בצעד חריג לעיתוני נשים, אף אינו מפרסם דמות נשית אלא ציור של ירושלים מאת האמן הישראלי דן ריזינגר.

עם זאת, על אף המלחמה הנושאים השגרתיים אינם נעלמים. כך עיתון את חש צורך להסביר לקוראותיו את מדיניותו זו ומצביע על חשיבות הפונקציה האסקפיסטית של עיתון נשים בעת משבר:

הוצאנו כמה כתבות המתאימות לתקופות רגועות יותר ובמקומן אנו מפרסמים רשימות מספר התואמות את 'צו השעה'. יחד עם זאת לא מצאנו לנכון לוותר על נושאים 'נצחיים', החל באופנה ובישול וכלה ביחסים בינו לבינה. חשבנו שבין האזנה לחדשות לבין קריאתן בעיתון, תמצא הקוראה שעה של רגיעה בקריאת חומר ההולם ימים כתיקנם [...] אנו מאחלים לך ולעצמנו [...] שהחיים שוב יתנהלו כסדרם, העולם כמנהגו ינהג, ואנחנו נחזור אל נושאים קטנים וחביבים, נטולי דאגה.⁶¹

54 שם, עמ' 52-53.

55 את, 9 (דצמבר 1967), עמ' 34-36.

56 שם, 3 (יוני 1967), עמ' 3.

57 אורית קמיר, כבוד האדם וחוה: פמיניזם ישראלי, משפטי וחברתי, ירושלים 2007, עמ' 76-78.

58 לאשה, 1052 (6.6.1967), עמוד 1.

59 את, 4 (יולי 1967), עמ' 1. על שימושים פוליטיים ואסתטיים של צילומי מלחמה וחיילות ראו חוה

ברונפלד-שטיין, 'ששה ימים', 45 דקות ותצלום אחד של חיילת', ישראל, 13 (2008), עמ' 135-160.

60 את, 5 (אוגוסט 1967), עמ' 1.

61 שם, 3 (יוני 1967), עמ' 3.

עיתוני הנשים מציגים את האישה הישראלית של ימי המלחמה כבעלת כוח עמידה, אחראית, מתמודדת, ראשה נתון למתרחש בחזית והיא אף מתנדבת ותרומתה מועלת על נס, כלשון כותרתה של אחת הכתבות: 'מוכנות אנחנו'.⁶² מאמר העורך של עיתון **לאשה** לאחר המלחמה מבטא את הערכתו ומצדיע לאשה הישראלית:

לא נשכח את התושיה, את האומץ, את כל הפעולות, קטנות כגדולות, להעלות המורל מצד הנשים שבעורף. לא פעם רטט הלב מהתרגשות למראה הנשים שניצבו בצידי הדרך משעת בוקר מוקדמת ועד לילה. כדי להגיש לנו כוס משקה צונן או ספל קפה. וכמה הודה הלב לאותן אצבעות ענוגות שחייגו ללא הרף בטלפון למשפחות כדי למסור דרישות שלום [...] או ארזו חבילות שי ואפו עוגות למכביר. ומה גאה היה הלב על מעשי ההתנדבות השונים והאומץ שגילו החיילות ללא מדים בעורף.⁶³

עורך את יוסף לפיד מגדיל לעשות ומכנה עצמו 'משתמט', מאחר שגויס לקרב ובכך נמלט מנטל המשימות שעמן התמודדה אשתו בעורף: שמירת השגרה הביתית תוך כדי מתח רב וללא תהילת לוחמים, וחותר את רשימתו: 'כן, יקירתי, אני יודע מי הוא הגיבור האמיתי במשפחה'.⁶⁴

על אף השבחים לאישה הישראלית המתנדבת, יש לשים לב שהייצוג של תרומת האישה כפי שעולה מציטוטים אלה הוא במישור המורלי ובמרחב הפרטי, ולא בעובדה שנטלה חלק פעיל במלחמה.⁶⁵ ייצוגים אלה מדגימים את התפיסה התרבותית השלטת בחברה הישראלית באותה עת, המבחינה באופן בינרי בין תפקידי נשים לתפקידי גברים וקובעת הייררכיה ביניהם. על פי תפיסה זו, במרחב הציבורי מיומנות של הנשים שולית והתפקידים המיועדים להן הם תמיכה ומתן שירות לגבר – ה'אזרח' המשתתף והתורם.⁶⁶ פעילות התנדבותית אמנם מתקיימת לעתים קרובות מחוץ לבית, אבל זו נתפסת כנעדרת יחסי כוח. יתר על כן, היא נתפסת כהרחבה של הפעילות הפרטית, לעתים קרובות מבחינת התוכן, אבל גם מן הבחינה של איכות היחסים: ההתנדבות אינה מוגדרת עשייה פוליטית, והיא מנותבת לתחומים שגברים אינם עוסקים בהם ואינה כרוכה בעמדות כוח

62 שם, עמ' 8.

63 **לאשה**, 1057 (11.7.1967), עמוד 3.

64 את, 3 (יוני 1967), עמ' 5.

65 באופן דומה, גם דליה גבריאלי-נורי מצביעה על כך שתרומתן של הנשים בעורף בימי מלחמת יום הכיפורים הייתה בתחום התפקידים המסורתיים שלהן. Dalia Gavrieli-Nuri, 'Israeli Civilians in the 1973 Yom Kippur War', in: P. R. Kumaraswamy (ed.), *Caught in Crossfire: Civilians in Conflicts in the Middle East*, Ithaca, Berkshire 2008, p. 58

66 חנה הרצוג, 'ידע, כוח ופוליטיקה פמיניסטית', בתוך: חנה הרצוג, **חברה במראה**, תל אביב 2000, עמ' 274.

דגמים של נשיות בעיתוני הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים

ובמשאבים.⁶⁷ המצב הביטחוני אישר אפוא מחדש את תפקידה של המשפחה הישראלית היהודית כחוליה מחברת בין הקבוצה הקולקטיבית ובין פרט המגן על האומה הנתונה במשבר. נשים, שמזוהות עם המשפחה, מצופות לתמוך בגברים 'שלהן' הנקראים לשירות צבאי (במרחב הציבורי).⁶⁸

ניתוח הייצוג של תרומת הנשים בעורף בהשוואה לייצוגן בעיתונות היומית המרכזית של אותה תקופה מלמד כי בעיתוני הנשים ייצוגן מורכב יותר. מעריב וידיעות אחרונות הדגישו רק את כוחן של הנשים כחלק מהפגנת רוח איתנה וליכוד של העם,⁶⁹ ואילו עיתוני הנשים נתנו ביטוי גם לחששות, לכדידות ולגעגועים שחוו הנשים. הרטוריקה של ייצוג הקשיים מצביעה שמטרתה לגייס את ציבור הנשים לתפקידן הלאומי. מצד אחד כתבות אלה אמנם מעניקות לגיטימציה לקשיים, אבל מן הצד האחר הן ממסגרות את ההתמודדות עמם לשיח קולקטיביסטי בכך שהן מזוהות את הקושי הפרטי כנחלתו של ציבור הנשים הישראליות כולו. הנה שתי דוגמאות מתקופת ההמתנה:

לפתע בלילה [כותרת ראשית]. נשארת לבדך בבית. אינך היחידה. גם שכנתך רצה פעמיים ביום לתיבת הדואר, למרות שהדואר מגיע רק פעם אחת ביום [כותרת משנית] [...] לא נספר כאן סיפורים הירואיים. טיילנו ברחובות, כדי לפגוש את האזרחית הקטנה ולגמוע את האווירה שמשמשים בה בערבוביה מתח, פחד נשי, סקרנות, אי-ידיעה, דריכות ואהבת-המולדת.⁷⁰

הן – אנחנו [כותרת ראשית]. היא עוברת בכל מקום, בכל רחוב וכפר ועיירה. היא עוברת עם הילדים, הולכת הביתה. עייפה מתמיד, ודואגת, דואגת. זו – סוניה שנשארה לבדה, סוניה מן הקיוסק שבתחנה המרכזית. קראו לבעלה, קראו לשני בניה הצעירים. זו – מרים, מן הקיבוץ, שילדה השבוע את בנה ובטרם שבה הביתה – יצא בעלה. אל אי-שם. הדסה, מאילת, הצופה יום ולילה אל ההרים ובמפרץ השקט [כך במקור]. הן אתנו בכל עיר וכפר ועיירה. הן – אנחנו.⁷¹

אחד ממוקדי הסיקור של עיתוני הנשים בימי המלחמה הוא תרומתן של החיילות.⁷² העיתונים מקדישים לנושא שש כתבות,⁷³ רובן בלאשה. כתבות אלה מביאות את סיפורן

67 חנה הרצוג, 'נשים בפוליטיקה ופוליטיקה של נשים', בתוך: דפנה יזרעאלי, אריאלה פרידמן, הנרייט דהאן-כלב, חנה הרצוג, מנאר חסן וחנה נוה (עורכות), מין, מיגדר, פוליטיקה, תל אביב 1999, עמ' 335.

68 הרצוג, 'ידע, כוח ופוליטיקה פמיניסטית' (לעיל הערה 66), עמ' 281.

69 לחובר, 'נשים במלחמת ששת הימים' (לעיל הערה 2), עמ' 42-43.

70 לאשה, 1051 (30.5.1967), עמ' 6-7.

71 את, 3 (יוני 1967), עמ' 59.

72 תשומת הלב לחיילות המגויסות בעיתוני הנשים רבה יותר מזו שניתנת לה בעיתונות היומית המרכזית. לחובר, 'נשים במלחמת ששת הימים' (לעיל הערה 2), עמ' 42.

73 בשונה מהעיתונות היומית – שעסקה בחיילות בצורה תמציתית ביותר בפסקאות בודדות – כאן

של חיילות שמשותפות במאמץ המלחמתי כקשריות, שרטטות, טלפונאיות ופקידות. הסיקור מדגיש את המאמץ הרב שהן משקיעות ואת תרומתן כביטוי לרוח ההתגייסות והאחדות הלאומית לפני המלחמה ובמהלכה. גם בהקשר זה לאשה מתמקד בחיים העירוניים של התרבות הישראלית ומסקר דוגמאות של מי שמכונות 'נערות זוהר' מפונקות ואגואיסטיות שבימי המלחמה חוזרות בתשובה, משנות את מנהגן ומפגינות ערכים ומחויבות לאומיים. כך למשל הכתבה על הקצינה מ'החוג הנוצץ' אלה שיף:

הזוהר הדיזינגופי התמקם ללא קשיי קליטה באוהלי סירים, בחמ"לים, על משאיות עמוסות, עם מנות קרב, בין פגזים מתפוצצים. אותה נערת זוהר, עשירה, נשואה, מפונקת [...] בסיני היא היתה מתעוררת בחמש לפנות בוקר. בלי תלונות ורטינות. והיא היתה מוכנה לעשות זאת עוד ועוד.⁷⁴

הגדרת החיילות בעיתוני הנשים כ'שמן' המניע את המכונה הצבאית ו'העורף הקרבי' מבטאת מודעות שהן אינן נוטלות חלק פעיל בלחימה. ואכן, מלחמת העצמאות הייתה המלחמה האחרונה שבה נשים השתתפו בלוחמה. תקנות ההקמה של צה"ל אמנם הכירו בזכותה של האישה לשרת בכל תפקיד, אבל עם הזמן נשחק השוויון ושירות החובה לנשים נותר אך סמל לשוויון.⁷⁵ בשני העשורים הראשונים למדינה גדל הבידול המגדרי בחלוקת התפקידים בצבא, ונשים הוגבלו בסוג התפקידים שמילאו ובמיקום השירות שלהן.⁷⁶ עיתוני הנשים מתייחסים לשינוי בהשתתפותן של הנשים בלוחמה, והסיקור משקף את מארג ההייררכיות הצבאיות המבוסס על רצף של תפקידים ומשימות שקרובים יותר או פחות אל דגם הגבריות הלוחמת ההגמונית.⁷⁷

מסתבר שכושרן הגבוה של הנשים אינו מהווה את הדרך למסע בחיל החלוץ – ורק חיילות ספורות הממלאות תפקידים חיוניים שאין להן תחליף בקרב החיילים – תהנינה מהזכות להיספח לטור המלווה בלבד. כל השאר – תמשכנה לשרת את הגדוד מן העורף הקרבי.⁷⁸

נוספת לתיאור תוספת רעננה של סיפורים אנושיים, שמגוונים את הסיקור הצבאי ה'יבש' ונטול הצבע. לחובר, 'נשים במלחמת ששת הימים' (לעיל הערה 2), עמ' 43.

74 לאשה, 1056 (1.7.1967), עמ' 12.

75 איריס ג'רבי, המחיר הכפול: מעמד האשה בחברה הישראלית ושירות הנשים בצה"ל, תל אביב 1996, עמ' 66-72.

76 חלוקת עבודה מגדרית זו נשתמרה עד אמצע שנות השמונים, ראו ארנה ששון-לוי, זהויות במדים: גבריות ונשיות בצבא הישראלי, ירושלים 2006, עמ' 43-45. באשר להשתתפותן של נשים במלחמת ששת הימים אין בידונו מידע מבוסס, שכן המקורות המשניים (למשל, מיכאל בר-זוהר, החודש הארוך ביותר, תל אביב 1968; תום שגב, 1967: והארץ שינתה את פניה, תל אביב 2005) על ימי המלחמה אינם כוללים עדויות מקיפות על פועלן של נשים במלחמה באופן שיכול להאיר את התמונה בצורה ברורה.

77 אייל בן-ארי ועדנה לוי-שרייבר, 'בינוי-גוף, בינוי-אולי ובינוי-אומה: המגדר והשירות הצבאי בישראל', תרבות דמוקרטית, 4-5 (2001), עמ' 116.

78 את, 3 (יוני 1967), עמ' 8.

דגמים של נשיות בעיתונות הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים

לאשה ואת מביעים השלמה עם השינוי בתפקידן של נשים בצבא, המשקף את דגם 'הנשיות המסורתית':

נעלמה 'הפייטרית' נוסח 1948 שהיתה 'ג'דע', ו'חברמנית', 'ממש כמו גבר' וגמעה מרחקים עם הג'מעה בג'פים נושנים. מי היא החיילת נוסח 1967, היושבת ביחידה גברית? [...] היא אינה גברית. היא אינה מתיימרת להיות גיבורה ואמיצה. היא בדרך-כלל צעירה נאה מאד, שגם סופת-חול אינה מטשטשת את עיניה הגדולות ופניה המחוטבים. אין לה יומרות קרביות. אך יש לה מטען מעורר הערצה של אידיאלים.⁷⁹

בימים של שגרה בתום העשור השני למדינת ישראל היו אפוא עיתוני הנשים אתר פורה לשיח ער בערכי המרחב הפרטי שהודרו מהשיח הציבורי, ונתנו ביטוי בולט לדגם 'הנשיות המסורתית'.

בימי המלחמה חל שינוי זמני והרטוריקה הקולקטיביסטית, הלאומית הגברית כבשה לה מקום של כבוד, אך כאמור לא הדירה לחלוטין את הפרטי. לפיכך התקיים בעיתוני הנשים דפוס של נשיות דואלית: לצד דגם 'הנשיות המסורתית', הופיע במלוא עוזו דגם נשיות נוסף – 'נשיות לאומית' – אישה שמגויסת למאמץ המלחמה הלאומי.

מלכה ואומה במדים

הנשיות הדואלית, הממוזגת בין 'נשיות מסורתית' ל'נשיות לאומית', משתקפת בחדות בפרויקט הנשי המסורתי המזוהה יותר מכול עם עיתון **לאשה** – הטקס השנתי של תחרות בחירת מלכת היופי.

את התחרות ייסד העיתון בשנת 1950 ברוח התחרויות הנהוגות במערב.⁸⁰ חמדה נופך-מוזס, העורכת האחראית של **לאשה** רוב שנותיו, ביקשה לראות במלכת היופי של ישראל בראש ובראשונה 'שגרירה', וסברה שעליה להיות בקיאה בנושאים כגון הסכסוך הישראלי-ערבי, הדמוקרטיה הישראלית וההיסטוריה היהודית לא פחות מברזי היופי.⁸¹ על אף החזון, תחרות מלכת היופי של **לאשה**, כמו תחרויות יופי ברחבי העולם, מייצגת במהותה פעילות תרבותית של נשים שבמרכזה הגשמה עצמית באמצעות האדרה של מיתוס היופי. התחרות מציגה את החזות החיצונית, שאינה כרוכה במאמץ, כמעלה העיקרית שעליה ניתן גמול: כסף, הערצה ופרסום. מאחר שהתחרות היא באופן מובהק

79 **לאשה**, 1052 (6.6.1967), עמ' 3-5.

80 תחרות מיס אמריקה התקיימה משנת 1921, והקריטריונים המרכזיים לזכייה היו הופעה בבגד ים ובשמלת ערב. ב-1968-1969 עמדה התחרות במוקד המחאה של התנועה הפמיניסטית. תחרות מיס תבל התקיימה לראשונה ב-1952, http://en.wikipedia.org/wiki/Miss_Universe, ב-25.2.2009.

81 אלגת ופז, **אשה 2000** (לעיל הערה 31), עמ' 9.

תחרות בין נשים, היא מחזקת את התפיסה המסורתית הרואה ביופי את מעלתן העיקרית של נשים ולפיכך מזוהה עם מסחור והחפצה של האישה וגופה. התחרות מציגה את הנשים כמצרך, ככובות בחלון הראווה שערכן אינו נתון לשליטתן ונקבע על ידי נקודת המבט הגברית.⁸² יתרה מזאת בשנות השישים היו הגבולות האתניים והמעמדיים של מועמדות התחרות עדיין נוקשים ביותר, ורובן היו נשים אשכנזיות ומשכילות.⁸³

בימי מלחמת ששת הימים נדחה הטקס השגרתי שתוכנן לחודש מאי למועד לא ידוע בשל תקופת ההמתנה. עם התמשכות ימי ההמתנה, הוחלט לקיים את הטקס ב-6 ביוני באחד ממוצבי הנגב כאירוע בידור לחיילים המגויסים. ההכנות לטקס לבשו צביון של מבצע צבאי לכל דבר שנשא את השם 'מבצע יופי',⁸⁴ והמועמדות נדרשו לחתום על טופס שבו הן מצהירות על הופעתן כהתנדבות צבאית.⁸⁵ בשל פרוץ המלחמה בוטל האירוע, והוא התקיים רק לאחר המלחמה, ב-29 ביוני בבנייני האומה בירושלים. הפעם נצבע הטקס בצבעי חאקי וכחול לבן, והאירוע הנשי-אזרחי נהפך לחגיגה גברית-צבאית, כמו שמשתקף בכותרות הראשיות של הכתבה המסקרת את האירוע ב**לאשה**: 'כתר מלכות לבת צה"ל' ו'לקול תרועות שמחה והזדהות מצד הקהל שכלל חיילים רבים, נבחרה החיילת בתיה כבירי ל"מלכת היופי של ישראל" לשנת 1967'.⁸⁶

השחקנים המרכזיים בסיקור הטקס ב**לאשה** הם אפוא גברים לוחמים ונשים יפות. במוקד אחת התמונות המלוות את הכתבה המרכזית נראית שורת חיילים במדים הצופים אל במת הטקס הזוהרת, שעליה ניצבות המועמדות לכתר. נשקו של אחד החיילים מזדקר כסמל פאלי אל מול הבמה וניצב במרכז התמונה כמנסכ לעצמו את האירוע. כתובית התמונה אומרת: 'הנשק שהביא לנצחון מול מצעד היפיות'.⁸⁷ דימוי זה מדגים את ביקורת המחקר הפמיניסטי, המדגישה את תפקידו של הגוף הנשי המסומן 'כגוף-בשביל-גבר' כלשונו של אריאלה אזולאי.⁸⁸ תמונה זו בעצם מחדדת הבחנה מגדרית שאופיינית לתמונות של חיילים וחיילות בתקשורת. התמונה יוצרת בידול מגדרי בין נשים כאובייקט לצפייה, שניצבות ללא תנועה, מטופחות ולבושות בקפידה, ובין גברים, חיילים

82 רות לורנד, **היופי בראי הפילוסופיה**, חיפה 2007, עמ' 438.

83 לימים ביטאה תחרות מלכת היופי רוח רב-תרבותית ואפשרה שבירה של קטגוריות דומיננטיות כמו מוצא אתני ומעמדי. כיום מתחרות בה נשים אשכנזיות, מזרחיות, עולות מרוסיה ומאתיופיה וערביות. הרצוג, 'עתונות נשים' (לעיל הערה 1), עמ' 51-52.

84 **לאשה**, 1069 (3.10.1967), עמ' 5.

85 נוסח הטופס: "אני רואה את ההופעה כהתנדבות צבאית, מתוך רצוני החופשי, בימי הזמן הקשה העובר על מדינת ישראל – אני מוכנה להופיע בנשף הבחירה לפני הצבא". ברורה אבירן-בריר ודליה בן-ארי, 'מלכת היופי 2001', **לאשה**, 31.1.2001, L-0,7340, <http://www.ynet.co.il/articles/0,7340,L-0,7340,00.html> (אוחזר ב-11.2.2009).

86 **לאשה**, 1056 (1.7.1967), עמ' 3.

87 שם, עמ' 6.

88 אריאלה אזולאי, **האמנה האזרחית של הצילום**, תל אביב 2006, עמ' 258-259.

דגמים של נשיות בעיתונות הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים

קרביים, לבושים במדיהם ברישול, המחוללים מבט בנשים בהיותם במצב היכון לקרב.⁸⁹ התיאור של מרכיבי הטקס בלאשה רווי דימויים מעולם הצבא לצד דימויים מעולם היופי והדוגמנות. כך למשל המועמדות צועדות כבמסדר צבאי: 'קריבושה פותח במארש והבנות צועדות כחיילות בשתי שורות, בשורה, באלכסון, בחצי מעגל',⁹⁰ ותיאורן של רבות מדגיש את חיילותן. הנה לדוגמה:

אם כי עדה טרם שירתה בצבא, והיא עומדת להתגייס בימים הקרובים, עקב כל הקהל אחרי הופעתה על הבמה בהערצה. היא הלכה ממש כחיילת במצעד יום העצמאות, בעוד כל המועמדות עוקבות אחריה. 'זוהי התוצאה של אימוני הגדנ"ש שקיבלתי במשך השנים בגימנסיה'.⁹¹

באופן לא מפתיע, הזוכה בכתר היא מועמדת חיילת, והעובדה שזכתה גם בזכות היותה חיילת גלויה ונידונה ישירות בסיקור. ניצחונה אינו מזוהה כהישג פרטי שלה, אלא כביטוי של הוקרה לכלל ציבור החיילות ואף לנשות ישראל כולן על תרומתן למאמץ המלחמתי:

יתכן שבכל שנה אחרת היה ניטש מאבק חריף בין בתיה ומועמדות אחרות. יתכן שדעות הקהל היו חלוקות בין חביבותיו והשופטים היו מהססים לפני שהיו מניחים את הכתר הכבד על ראשה של סמלת-הסעד בתיה כבירי. אך השנה היתה זו אהבה ממבט ראשון. הקהל מחא כף בפראות, בשמחה בלתי-מרוסנת. בתיה לא היתה סתם נערה. היא היתה חיילת. סמל לצה"ל. סמל לנצחון. סמל לנשות העם הזה, המטות שכם לעזרת הגברים. סמל לנערות שאכלו אבק בסיני, שלקחו חלק במאבק, בכל תפקיד שהוטל עליהן.⁹²

סערת התשואות שזכתה בה החיילת היפה והתמירה (170 ס"מ) היתה בלתי רגילה. דומה שנשמעו בה גם הדיהן של תשואות אחרות לצה"ל ולא לפי החיילות האלמוניות שסייעו, בדרכן לנצחון.⁹³

בגילוי לב ואף בגאווה מודה מלכת היופי עצמה שהיא נבחרה בשל היותה חיילת:

אינני משלה את עצמי, העובדה שאני חיילת הוסיפה נופך משלה לאהדתם של ההמונים. זה הזמן שלנו של החיילות. כמה נעים וכמה טוב לשאת את המדים בגאווה. כשאני פוסעת ברחוב, אני מרגישה איך אלמונים נועצים בי מבטים גאים. כי אם את חלק מצה"ל, את זוכה אוטומטית לאהבה, לכבוד, להערצה.⁹⁴

89 בן-ארי ולוי-שרייבר, 'בינוי-גוף, בינוי-אולי ובינוי-אומה' (לעיל הערה 77), עמ' 106.

90 לאשה, 1056 (1.7.1967), עמ' 3.

91 שם, עמ' 7.

92 שם, 1069 (3.10.1967), עמ' 5.

93 שם, 1056 (1.7.1967), עמ' 64.

94 שם, 1055 (27.6.1967), עמ' 3.

הסיקור השגרתי של מלכת היופי (לבטיה לפני התחרות, ההכנות לקראת האירוע וכדומה) אינו נזנח, וגם במקרה זה מופיעים כל אותם היבטים מסורתיים: המאמץ לשמור על דיאטה, תמיכת המשפחה והחבר וכדומה. אלא שלצד תיאורים מסורתיים אלה, מודגשים בסיקור גם קורותיה כחיילת סעד ותפקידה הייצוגי דווקא בימים אלה, בצירוף תמונות רבות שלה לבושה מדים:

בימי המלחמה שכחתי על התחרות. לפתע מצאתי את עצמי בין אנשים בוכים ואני ביניהם, נבוכה ואובדת עצות [...] תפקידי היה לשרת אצל קצין העיר. האורות לא כבו שם כלל. הם דלקו כל הלילה [...] זו היתה הפעם הראשונה בחיי שעמדתי מול מוות אכזרי.⁹⁵

גם עם יציאתה לתחרות מיס תבל מלכת היופי מוצגת בראש ובראשונה כחיילת: 'טוראית בתיה יוצאת לדרך'.⁹⁶ לצד הסיקור הצפוי, המתמקד במתנות בעקבות הזכייה, בהכנות המדוקדקות למסע, בהתרגשות לקראת הנסיעה ובעדכונים על מלכות העבר, זוכות לבולטות רבה הכתבות העוסקות בפרדה (הזמנית) של מלכת היופי מהצבא. כך למשל מתוארת פרדתה של בתיה ממפקדת הח"ן סטלה לוי, בהצדעה ובהכרזה שהיא רוצה לחזור לתפקידה לאחר מה שמכונה 'שליחות'.⁹⁷ עוד לפני הגיעה לתחרות מגיעים לארץ מברקים שמעידים כי ניו יורק מחכה בכיליון עיניים ל'גיבורת מלחמה', והעיתונאים המקומיים מהמרים ביניהם אם בתיה תרד מכבש המטוס לבושה מדי צה"ל.⁹⁸ ואכן, עם נחיתתה (ללא מדים) היא מזוהה כדמות ציבורית וזוכה למטר שאלות בנוגע לחוויותיה במלחמה ולדעותיה באשר לפתרון 'הגדה המערבית' ו'רצועת עזה'.

'המיליטריזם המנכס'⁹⁹ של פרויקט אזרחי מובהק מבטא את תהליך המיליטריזציה שאפיין את החברה הישראלית למן ראשית שנות החמישים, וששיאו היה בימים שלאחר מלחמת ששת הימים, בעקבות הניצחון המהיר וכיבוש השטחים, שהצדיקו את התפיסה שכביכול על ישראל לבטוח רק בכוחה.¹⁰⁰ אורי בן-אליעזר מכנה תהליך זה 'אומה במדים', קרי, ארגון של צבא, חברה ופוליטיקה, מתוך טשטוש גבולות בין היחיד, המשפחה, החברה, האומה והמדינה. לטענתו, דגם זה אפשר לטפח רגש לאומי שמצדיק את המלחמה. זו תרבות לאומית שמקדשת את הצבא והחיילים ומעמידה אותם במרכזה.¹⁰¹

95 לאשה, 1057 (11.7.1967), עמ' 3.

96 שם.

97 שם, עמ' 17.

98 לאשה, 1058 (18.7.1967), עמ' 4.

99 על 'מיליטריזם מנכס' ראו דליה גבריאלי-נורי, 'אמנות מיליטריסטית' ו'מיליטריזם מנכס': המקרה של ירושלים של זהב, פוליטיקה (בדפוס).

100 אורי בן-אליעזר, 'מאומה במדים לצבא פוסט-מודרני: פוליטיקה צבאית בישראל ב'זמנים חדשים'', תרבות דמוקרטית, 4-5 (2001), עמ' 56-58.

101 שם. אורי בן-אליעזר וג'ויס רובינס, 'אי-שוויון מגדרי ומיליטריזם תרבותי: משמעותה של ההכלה החלקית של חיילות צה"ל', בתוך: חגית גור, מיליטריזם בחינוך, תל אביב 2005, עמ' 248.

דגמים של נשיות בעיתונות הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים

סינתיה אנלו (Enloe) טוענת כי המיליטריזציה זוחלת לתוך שגרת חיי היום-יום ונמצאת בכל מקום: 'צעצועים, משרות, מקצוע הפסיכולוגיה, אפנה, אמונה, בחירות, כלכלה מקומית, קונדומים וכוכבי קולנוע'.¹⁰² הדגשתם של רכיבים צבאיים במסגרת נרטיב של בחירת מלכת היופי דווקא בימי משבר מעצימה מגמות אלה.¹⁰³

הביקורת הפמיניסטית עוסקת בחשיפה של אופני המיליטריזציה הקיימים – הישירים והעקיפים – בשמירת ההיררכיות המגדריות והאחרות הקיימות וכן בהבניית הסקסיזם.¹⁰⁴ ניסיון ההעתקה של טקס בחירת מלכת היופי בימי מלחמת ששת הימים מהזירה האזרחית לשדה הקרב ובהמשך ביומו כמסיבת ניצחון של חיילים במלחמה והנרטיב של **לאשה** סביב הטקס כפי שהודגם, מצביעים על האופן שבו המיליטריזציה משמרת את מרכזיות מעמדם של הגברים ואת כפיפותן של הנשים.

השיח הנשי המסורתי של טקס הכתרת מלכת היופי מוכפף בימי מלחמת ששת הימים גם לשיח הלאומי. נראה כי חזונה של נופך-מוזס, כאמור העורכת האחראית של **לאשה** רוב שנותיו, בנוגע למהותו של טקס בחירת מלכת היופי מתממש, והוא מתגלם כאירוע לאומי שמכוון את ניצחונה של מדינת ישראל ואת איחוד ירושלים. כך למשל בסיקור האירוע נערכת הקבלה בין הכתרת מלכת היופי להכתרה של ירושלים המאוחדת:

בחצות-היום הפכה ירושלים החצויה לירושלים השלמה. הבירה המאוחדת של מדינת ישראל המנוצחת. בחצות-הלילה, הפכה חיילת בת 19, בתיה כבירי למלכת-היופי החדשה של מדינת-ישראל [...] יחי! יחי! בתיה! בתיה! צעקו במקהלה לובשי הכומתות והחאקי שהתערבו בין החולצות הלבנות ושמלות השיפון [...] ראש עיריית ירושלים, הבירה השלמה, ענד למלכה את הכתר. ופתאום, לא היה צורך בנאומים. ליד סרטים בכחול-לבן, מגן-דוד מוזהב ותפאורה של שער-עתיק, ניצבו כולן בשורה ארוכה וזימרו את 'התקה'. טדי קולק ניצב לפני הבנות, מרוכז כולו במילות ההימנון: עוד לא אבדה תקוותנו... להיות עם חופשי בארצנו. ארץ ציון – ירושלים.¹⁰⁵

הקבלה נוספת נערכת בין מלכת היופי הנבחרת – אישה פשוטה שהפתיעה וכבר אינה כאחת הנשים – ובין המדינה הצעירה שהפתיעה בניצחונה: 'אני מלכת היופי. אני צריכה לייצג משהו. לא רק את הצעירה הצברית בתיה כבירי, גם את הצעירה הישראלית. בת

Cynthia Enloe, *Maneuvers: The International Politics of Militarizing Women's Lives*, 102 Berkeley 2000, בתוך: גור, **מיליטריזם בחינוך** (לעיל הערה 101), עמ' 9.

103 על המיליטריזציה של מוצרי תרבות בעקבות מלחמת ששת הימים ראו גבריאל-ניורי, 'אמנות מיליטריסטית' (לעיל הערה 99).

104 בטי רידן, 'סקסיזם ומנגנון המלחמה', בתוך: גור, **מיליטריזם בחינוך** (לעיל הערה 101), עמ' 67-69. גור, שם, מבוא, עמ' 13-14.

105 **לאשה**, 1056 (1.7.1967), עמ' 3.

של עם מופלא שמפתיע את העולם'.¹⁰⁶ גם מועמדות שלא נבחרו ממלאות תפקיד חשוב בבנייתה של האומה. התיאור של כל המתמודדות נע בין הצגתן כצעירות אגואיסטיות טיפוסיות שעסוקות בצורכיהן ובחזותן ובין הצגתן כאזרחיות צעירות שחיהן הושפעו עמוקות מהמלחמה: מי בכך שנשאה בנטל העבודה של הוריה או מעסיקיה, ומי בכך שהתנדבה בעורף (לימדה ילדים, התנדבה בבית חולים או מילאה משימות אחרות) ואף בחזית (הופיעה לפני חיילים). כך למשל חיה הדוגמנית אמנם מבקשת מצד אחד לייפות את עצמה לקראת התחרות, אבל מן הצד האחר לבה שייך לירושלים:

לחיה ארד יש ברק אפילו בעיניים. הדוגמנית הצעירה הזמינה מלונדון לכבוד התחרות ריסים מיוחדים המנצצים כברק כסף. לחיה יש סנטימנטים מיוחדים לירושלים. בימי המלחמה היא כתבה סיפור הרפתקאות לילדים, שבמרכזו עומד יואב בן ה-9. חיה הקדישה את הסיפור לילדי ירושלים ועתה היא מחפשת מו"ל שידיפס אותו.¹⁰⁷

כך גם דניאלה (שלא במקרה שמה מזכיר את סינדרלה) – יפהפייה שבימי המלחמה לא בחלה בשטיפת רצפות בבית החולים ושם פגשה את (הנסיך) המדריך מתנועת הנוער. דניאלה, כמו רוב המועמדות, לא התבטלה בימי הכוננות ועבדה במחלקה האורתופדית בבית החולים תל השומר. הצעירה היפהפייה שרה עם הפצועים, שטפה רצפות כדי לצנן את האוויר ונפגשה עם המדריך שלה מתנועת הנוער, צנחן שקטעו את רגליו. דניאלה הייתה המומה, והצנחן הפצוע נאלץ לנחם אותה, הבריאה.¹⁰⁸

נשיות מאתגרת: עצמאית וביקורתית

נוסף על הנשיות הדואלית, המביאה זו לצד זו הן את דגם הנשיות המסורתית והן את דגם הנשיות הלאומית, ניתן לזהות בלאשה ובאת של ימי המלחמה גם דגם של 'נשיות מאתגרת'. דגם זה מופיע בשתי צורות: הראשונה, 'נשיות עצמאית' – אישה שעיקר זהותה אינו הבית והמשפחה; והשנייה, 'נשיות ביקורתית' – אישה שמביעה ביקורת בסוגיות לאומיות.

במרכז דגם הנשיות העצמאית עומדת אישה שמקורות הכוח שלה אינם קשורים בכך הזוג, במשפחה ובבית, וגם לא בהופעתה החיצונית, אלא בתחום עיסוקה. לא אישה נשלטת או קרבן, אלא אישה בעלת זהות מובחנת. דגם זה אינו דומיננטי, אבל הוא מופיע בכל גיליונות התקופה, ונפוץ יותר בעיתון את.

בהקשר זה מעניינת במיוחד כתבה בעיתון את שעוסקת במאפייני האישה הישראלית ומתחקה אחר תחנות בחייה: נישואים, שירות צבאי ועיסוק. כדוגמאות

106 שם, עמ' 7.

107 שם, עמ' 3.

108 שם, 1055 (27.6.1967), עמ' 3.

דגמים של נשיות בעיתונאי הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים

לאישה הישראלית הייחודית מביא העיתונאי אורי קיסרי את יעל דיין ואת גאולה כהן.¹⁰⁹ השתיים, כל אחת בדרכה, הן נשים דעתניות ופעילות במרחב הציבורי ובעלות דימוי של נשים נון-קונפורמיסטיות. קיסרי חותם את הכתבה בעוד דוגמה לאישה הישראלית, שבדמותה הוא רואה מיצוי של הישראליות הנשית המיטבית – שולמית אלוני.¹¹⁰ אלוני, באותם ימים בת 38, היא אישה רבת פעלים: מורה ומשפטנית, מחברת של שני ספרי עיון וחברת כנסת מטעם מפא"י שהקימה את המועצה לצרכנות ועמדה בראשה. כבר באותה עת היא מזוהה כאישה פוליטית, חזקה ומתריסה.¹¹¹ אלוני אמנם רעיה ואם, אבל זהותה המרכזית אינה שייכת למרחב הפרטי – היא אישה ציבורית ופוליטית.¹¹²

עוד דוגמה לאישה העצמאית בעיתוני הנשים היא כתבת פרופיל שעוסקת בדמותה של המתרגמת והמחזאית עדה בן-נחום. הכתבה מתמקדת בנשיותה הבלתי שגרתית של עדה. הופעתה אינה מעודכנת, והיא אינה מקפידה על טיפוח; דיבורה אינו מזוהה כדיבור נשי מסורתי (היא ישירה, חדה, תוקפנית ובעלת חוש הומור); מלאכות הבית אינן אהובות עליה והיא חולקת אותן עם בן זוגה ובנותיה; ומעל הכול, היא אינה אם שגרתית. יש לה אמנם ארבע בנות, אבל היא מודה בגילוי לב שאינה מחפשת את חברת בנותיה בכל רגע, ואינה חשה אשמה כשנבצר ממנה לבלות עמן.¹¹³ כפי שניתן לראות מהדוגמאות שהובאו, דגם 'הנשיות העצמאית' אינו כולל דחייה מוחלטת של זוגיות ומשפחה, אבל אינו מגדיר אותן כזהות הבלעדית של האישה.

דגם הנשיות העצמאית אכן אינו הדגם הדומיננטי בעיתוני הנשים של ששת הימים, אבל הוא נוכח, ולא די שאינו מגונה, אלא אף מוצג כראוי לחיקוי. דגם זה עולה בקנה אחד עם מה שהיסטוריונים וחוקרי תרבות של היישוב מכנים דגם החלוצה או 'הצברית'. לפי עוז אלמוג, בתקופת היישוב ניכר דגם מהפכני של 'היהודייה החדשה': צעירה עצמאית, חילונית ואסרטיבית. דגם זה החל להופיע בשנות העשרים ונמשך עד שנות השישים בדמות נשית שמוגדרת אף היא כעצמאית יותר וקרובה יותר לעולם הגברי ('הפלמ"חניקית' החברמנית – ובגלגול צה"לי מאוחר יותר, 'הנח"לאית', 'מקפלת המצנחים' או 'הפקידה הפלוגתית'). אין לטעות, דגם זה לא היה דומיננטי, כי אם נחלתו של מיעוט בלבד, שכן חייהן של רוב הנשים בארץ היו בלתי שוויוניים.¹¹⁴

109 את, 3 (יוני 1967), עמ' 14.

110 שם.

111 על שולמית אלוני ראו עידית זרטל, לא יכולה אחרת: שולמית אלוני משוחחת עם עידית זרטל, תל אביב, 1997. שרית רוטשילד, 'מעולם לא קראו לי מיידלע': שולמית אלוני, פמיניזם ומנהיגות', עבודת מוסמך, אוניברסיטת בר-אילן, רמת גן 2006.

112 רוטשילד, שם, עמ' 128.

113 את, 3 (יוני 1967), עמ' 20-21.

114 עוז אלמוג, 'חלוצה, צברית, עקרת בית, יאפית': שינויים בדמות האישה הישראלית ובמעמדה החברתי, בקורת ופרשנות, 34 (2000), עמ' 21-23.

להערכת, דגם האישה העצמאית בעיתוני הנשים של ימי ששת הימים אמנם קורא תיגר על הדגם הדומיננטי, אבל הוא אינו מערער על מיתוס השוויון המגדרי ואינו מבטא חשיבה ביקורתית על מעמדן של נשים בישראל, שכן הוא נעדר ממד של מודעות חברתית או ביקורת חברתית על המצב הקיים. ממצא זה מחזק את עמדתו של המחקר ההיסטורי על התנועה הפמיניסטית בישראל, ולפיה בעת ההיא הרעיונות של תנועת הנשים שהתפתחה באותה תקופה במערב (המכונה 'הגל השני') עדיין היו רדומים, ומפנה של ממש יחול רק שנים אחר כך.¹¹⁵

צורה אחרת של נשיות מאתגרת – 'נשיות ביקורתית' – בעיתוני הנשים של ימי המלחמה היא במישור הלאומי. כאמור, גיליונות התקופה מבטאים רוח קולקטיביסטית, אבל בהקשר אחד ויחיד ניתן למצוא סדק צר בתמונת האחדות הלאומית וביקורת כלפי מוסדות המדינה. כבר בגיליון יולי של עיתון 'את מובא' ספורה של אלמנה.¹¹⁶ כתבה זו היא הסנונית הראשונה בעיתוני הנשים החושפת את צדה האפל והכואב של המלחמה שעד כה נסתרה מהעין. כתבה זו מציגה את קשייה של האלמנה הטרייה וילדיה כהווייתם, ומותו של הבעל אינו מוצג בה כ'מגש הכסף'. במכתב למערכת בגיליון העוקב כותבת הקוראת רחל אופנהיימר מתל אביב:

היה זה נכון לכתוב על אלמנה ועל ידי כך להזכיר לנו, בעוד אנו המומי־נצחון, כי בבתים רבים חשך האור. מאמר זה מחזק את הדיעה כי אינכם עיתון־נשים רגיל, ואינכם מחפשים דווקא נושאים סנסציוניים.¹¹⁷

ובתגובה משיב העורך: 'נושא האלמנות עדיין לא ירד מהפרק. המשכנו לטפל בו, מתוך הרגשת חוב־של־כבוד גם בחוברת זו'.¹¹⁸ ואכן בגיליון אוגוסט מתפרסמת כתבה גדולה שעניינה אלמנות המלחמה. הכתבה אינה מתמקדת בשכול ובכאב, כי אם בסוגיית גובה תשלומי התגמולים לאלמנות, באופן ישיר ואף ביקורתי. הכתבה מביאה סיפורים אישיים של אלמנות, ואלה אינן מוצגות באופן קרבני, אבל גם לא כגיבורות שתופסות את קרבנן כחובתן הטבעית לאומה. הכתבה מביאה גם קולות ממסדיים: מנהל שירותי שיקום והנצחה במשרד הביטחון ומזכיר 'יד לבנים', שמביעים אף הם ביקורת על השיעור הנמוך של התגמולים. בתחתית עמודי הכתבה מופיעה באופן בלתי שגרתי תיבה שממסגרת את טענת הכתבה: 'אלמנות המלחמה ראויות ליחס מעל ומעבר לחוק היבש'.¹¹⁹ וכך כותבת העיתונאית תמר אבידר:

115 ספרן, לא רוצות להיות נחמדות (לעיל הערה 7), עמ' 69; Hanna Herzog, 'Re/visioning the Women's Movement in Israel', *Citizenship Studies* 12, 3 (2008), p. 270

116 את, 4 (יולי 1967), עמ' 38.

117 שם, 5 (אוגוסט 1967), עמ' 10.

118 שם.

119 שם, עמ' 30-31.

דגמים של נשיות בעיתוני הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים

אנחנו, והמדינה למענה נפל הבעל – לא עושים מספיק למענן. כמה תעלה למדינה תוספת חדשית של 300 ל"י לכל אלמנה? פחות מ-100,000 ל"י – עבור אלמנות המלחמה האחרונה. מדוע לא לגלות רוחב לב בנקודה זו? זהו נושא שיש לטפל בו גם ברגש, לא רק בהגיון סוציאלי.¹²⁰

בלאשה הביקורת בסוגיית תגמולי האלמנות מקבלת בולטות פחותה מזו שבאת, אבל עדיין נוכחת. באופן מעט אבסורדי את הביקורת מביא עורך העיתון באותם ימים דוד קריסק, בגיליון שנושאו המרכזי ושערו מוקדשים למסעה של מלכת היופי לתחרות מיס תבל:

קראתי בעיתונים ושמעתי ממקורות אחרים, מהו גובה הסכומים אותם יקבלו בני משפחות הנופלים למחייתם, ונדהמתי. שמעתי גם את טענת ההתגוננות של אנשי המשרד העוסק בתשלומים, כי סכומים אלה אינם אלא הבסיס, וכי על האשה או האם לצאת לעבודה. אם זוהי דעתכם רבותי, כיצד תוכל אשה בהריון לצאת לעבודה, או אשה מטופלת בתינוק, או אם חולנית? [...] בסופו של דבר יגיע התשלום לגבה הוגן. זה מגיע להם, זוהי חובת המדינה.¹²¹

אלמנות מלחמה החלו להיות קבוצה חברתית מוכרת רק לאחר מלחמת ששת הימים,¹²² והשיח שאנו עדים לו בענייני בעיתונות הנשים מיד לאחר המלחמה הוא חלק מהשיח התקשורתי והציבורי הרחב שהתקיים באותה תקופה. לפי לאה שמגר-הנדלמן, התקשורת לא רק חשפה את קשייהן של האלמנות, אלא גם תבעה לעתים הטבה של תנאייהן. אחדות מהכתבות רק הביעו תמיכה באלמנות, אבל אחרות הביעו עמדה ביקורתית יותר. ככלל ידיעות אחרונות הציג עמדה מוסדית יותר,¹²³ ואילו עיתונות הנשים, ובייחוד את מבית מעריב, הביעה עמדה ביקורתית ישירה שתובעת שינוי של המצב הקיים.

עם זאת, הביקורת במישור הלאומי שהנשיות המאתגרת מביעה בעיתוני הנשים רפה ולבטח אינה פורצת דרך, שכן כאמור, ביקורת זו היא חלק ממחאה רחבה יותר בשיח הציבורי הישראלי של אותם ימים. יתרה מזאת, ביטוי אחר של נשיות ביקורתית שהתקיים במציאות החברתית-פוליטית של ימי המלחמה נעדר מעיתונות הנשים לחלוטין. בימי ההמתנה למלחמה נשמעה קריאה ציבורית למינוי משה דיין איש האופוזיציה לשר הביטחון, על רקע מה שנתפס כרפיסות של ההנהגה המדינית אל מול האיום הביטחוני.¹²⁴ באופן יוצא דופן לשנות השישים, במרכז ההתארגנות והפעילות הציבורית למינויו של דיין עמדו נשים. לפי טבת, מאחר שנשים היו רוב הציבור האזרחי

120 ש.ם.

121 לאשה, 1056 (1.7.1967), עמ' 13.

122 Lea Shamgar-Handelman, *Israeli War Widows: Beyond the Glory of Heroism*, South Hadley, Ma 1986, pp. 28-29

Ibid. 123

124 גד יעקבי, 'המשבר הפוליטי ב"תקופת ההמתנה": גורמים ותוצאות', בתוך: אשר ססר (עורך), שישה ימים – שלושים שנה: מבט חדש על מלחמת ששת הימים, תל אביב 1999, עמ' 176.

באותם ימים ומאחר שהגיעו אליהן הדים לתמיכתם של חיילים ואנשי צבא במינויו של דיין, הן פעלו לקידום המינוי.¹²⁵ שתי קבוצות של נשים בלתי קשורות זו בזו היו פעילות בהקשר זה: הקבוצה הראשונה, בעלת זיקה חזקה לרפ"י,¹²⁶ ארגנה ב-1 ביוני הפגנת נשים מתחת לחלונה של גולדה מאיר, המזכירה הכללית של מפא"י באותם ימים, בבית מרכז מפא"י ברחוב הירקון בתביעה להקמת ממשלת ליכוד לאומית ולמינויו של דיין. לוי אשכול, ראש הממשלה דאז, כינה את הנשים 'נשי וינדזור העליונות'.¹²⁷ הקבוצה השנייה הייתה 'חוג נשים בוחרות', שפעלה מ-1959 לשינוי שיטת הבחירות.¹²⁸ **לאשה ואת** מתעלמים מקבוצות אלה, מה שמעיד שוב על היעדר ממד פוליטי של ממש בסדר היום של עיתוני הנשים באותה תקופה.¹²⁹

פרויקט הנשים הפופולריות

שבועות ספורים לאחר המלחמה מקיימים את **ולאשה**, כל אחד לחוד, את הפרויקט המסורתי לעיתוני הנשים – בחירת הנשים הפופולריות. פרויקט זה מדגים את שלושת הדגמים הנשיים שהוצעו בעיתוני הנשים בימי המלחמה. זאת ועוד, הפרויקט טומן בחובו מפגש מעניין בין הציבורי לפרטי: מטרת הפרויקט לסמן, לדרג ולהכתיר את הנשים המוכרות לציבור הנשים ומקובלות עליו, ומכאן שהוא מבטא שיח ציבורי, אבל מושא הדירוג הוא נשים, ומאחר שהפרויקט מתקיים באכסניה נשית, הוא מבטא שיח נשי, ומכאן פרטי.

עיתון **את** מגדיר את הפרויקט כביטוי למרכזיותה של האישה הישראלית בחיים הציבוריים הייחודיים לישראל, ובייחוד בתחום הביטחוני.¹³⁰ הגדרה זו משקפת את מיתוס השוויון המגדרי בחברה הישראלית שרווח באותה תקופה בישראל ומחוץ לה,¹³¹ ואת מרכזיותו של השירות בצבא בהבניית המיתוס.

גלריית המועמדות שהציעה מערכת העיתון כוללת ארבעים נשים ומוצגת בכפולת עמודים לפי סדר האלף-בית. כל אחת מהמועמדות מוצגת באמצעות תמונת דיוקן וכתובית ובה 5 עד 14 מילים שמגדירה אותה: מקום לידתה, שנת עלייתה, מצבה, ייחוסה המשפחתי ועיסוקה, ללא אחידות בקטגוריות התיאור (ראו נספח 1). ניתוח ההגדרות

125 שבת יטבת, משה דיין: ביוגרפיה, ירושלים ותל אביב 1971, עמ' 567.

126 רפ"י – רשימת פועלי ישראל, מפלגה בראשות דוד בן-גוריון שפעלה בשנים 1965-1968.

127 שם; מאיר חזן, 'מעורבותו של עיתון הארץ במערכה הפוליטית ב"תקופת ההמתנה"', ישראל, 10 (2006), עמ' 75-116.

128 ריאיון טלפוני עם הרצליה רון, ממייסדות 'חוג נשים בוחרות', 28.9.2007.

129 על סיקור קבוצות אלה בעיתונים היומיים המרכזיים ידיעות אחרונות ומעריב, ראו לחובר, 'נשים במלחמת ששת הימים' (לעיל הערה 2), עמ' 53-54.

130 את, 4 (יולי 1967), עמ' 43.

131 סילביה פוגל-ביז'או, 'נשים ואזרחות בישראל: ניתוח של השתקה', פוליטיקה, 1 (1998), עמ' 50.

דגמים של נשיות בעיתונות הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים

של המועמדות (טבלה 1) מגלה ש-24% הן נשים שזהותן המרכזית על פי העיתון היא המעמד השיוכי שלהן כרעייה של אישיות ציבורית בכירה: ראש ממשלה, שר, מפקד צבאי או נשיא המדינה; מועמדת נוספת – רבקה גובר – קשורה בזהות שיוכית שונה, 'אם הבנים' שנפלו במלחמת השחרור. 40% מהמועמדות הן יוצרות או מבצעות בתחום התרבות והאמנות: משוררות, זמרות, שחקניות וכדומה; 26% עוסקות בתחום הציבורי הפוליטי, רובן חברות כנסת או עומדות בראש ארגונים ציבוריים; והשאר, 10%, הן נשים שפועלן בתחום מקצועי אחר: עסקים וספורט.

טבלה 1: מועמדות לתחרות האישה הפופולרית בירחון את
לפי קטגוריות זהות¹³²

שיעור	קטגוריית זהות
24% (9)	שיוכית
40% (16)	אמנות ותרבות
26% (11)	ציבורית פוליטית
10% (4)	תחום מקצועי

רשימת המועמדות לתואר האישה הפופולרית באת מבטאת כמעט היפוך של מעמדן החברתי והאזרחי של נשים בישראל באותה תקופה. אף שהמחקר הפמיניסטי מצביע על כך שנשים משתתפות בתהליך הלאומי דווקא באמצעות התפקידים המסורתיים שלהן במרחב הפרטי כ'אימהות האומה',¹³³ רוב הנשים ברשימה פעילות במרחב הציבורי – בתחום הכלכלי, הפוליטי והתרבותי. אף שנשים הן רק 29.3% מכוח העבודה הישראלי בתקופה זו,¹³⁴ רוב הנשים ברשימה עובדות. הרשימה מציעה אפוא דגם נשיות לא מסורתי, שבמרכזו אישה פעילה ויצרנית במרחב הציבורי, בשונה ממאפייניה של האישה הישראלית הממוצעת ובשונה מהשיח המגדרי הדומיננטי.

132 את החלוקה עשתה מחברת המאמר, ראו נספח 1.

133 Hanna Herzog, 'Homefront and Battlefield: The Status of Jewish and Palestinian Women in Israel', in: Esther Fuchs (ed.), *Israeli Women's Studies: A Reader*, New Brunswick, New Jersey and London 2005, pp. 208-210

134 Deborah Bernstein, 'Economic Growth and Female Labour: The Case of Israel', in: Yael Azmon & Dafna N. Izraeli (eds.), *Women in Israel*, New Brunswick 1993, p. 72

רשימת עשר הנשים שבחר ציבור הקוראות (טבלה 2)¹³⁵ משקפת יותר מכול את הרוח הלאומית שבעקבות המלחמה. שבע מהנבחרות קשורות באופן ישיר למלחמה: נעמי שמר, יעל דיין, אלוף משנה (להלן א/מ) סטלה לוי, חברת הכנסת גולדה מאיר, יפה ירקוני, מרים אשכול ולאחריה רבין ובמידה מסוימת גם רבקה מיכאלי (שדרנית פופולרית בימי המלחמה). עדות להשפעתה של המלחמה על הבחירה אפשר למצוא במכתב למערכת שכתבה הקוראת דרורה לוי: 'בחרתי לפי צו השעה, ואת הנשים המציינות את כשרת הדרך שעשינו ואשר הוכיחו את עצמן בכל שעה ובכל עת'.¹³⁶

טבלה 2: רשימת הזוכות בפרויקט 'האישה הפופולרית' של העיתון את

מספר מקום	שם	מספר קולות	מקום	שם	מספר קולות
1	נעמי שמר	5,454	6	ח"כ גולדה מאיר	1,281
2	רבקה מיכאלי	2,315	7	יפה ירקוני	1,006
3	יעל דיין	2,256	8	גילה אלמגור	587
4	א/מ סטלה לוי	1,504	9	מרים אשכול	519
5	ח"כ ש' אלוני	1,309	10	לאה רבין	313

נעמי שמר נבחרה על ידי 90% מהמצביעות בהפרש קולות גדול מרבקה מיכאלי שנבחרה במקום השני ומיעל דיין שנבחרה במקום השלישי עם כמעט מחצית מהקולות. השפעת המלחמה ניכרה גם בבחירתה של לאה רבין, אשת הרמטכ"ל של אותם ימים, שכלל לא הופיעה כמועמדת של העיתון אבל נבחרה על ידי הקוראות בקטגוריה שבה יכלו להציע שמות מחוץ לרשימה.

מעניינת במיוחד היא העובדה שרבות מהדמויות שנבחרו ברשימת הנשים הפופולריות מייצגות במובהק את דגם הנשיות העצמאית, וייצוגן בכתבות הפרופיל עליהן מדגיש זאת. כמו שהודגם, נשים אלה אמנם זכו לפופולריות על רקע זיקתן ותרומתן ללאום, אבל בו בזמן רובן מייצגות נשיות עצמאית. כך למשל נעמי שמר, שדורגה כאישה הפופולרית ביותר, מוצגת בכתבת הפרופיל כאשת קריירה אסרטיבית ואם חד-הורית:

135 כדי לעודד את השתתפות הקוראות בפרויקט, הוצעה מכוונת כביסה למי שתצליח לקלוע בצורה המדויקת ביותר לבחירה של כלל המשתתפות. כ-6,000 נשים השתתפו בבחירה. אי-אפשר לאמוד את מספר המשתתפות בהשוואה לשנים קודמות שכן בשנה זו קיים העיתון את התחרות לראשונה. שנה לאחר מכן, ב-1968, היה מספר המשתתפות גדול פי שניים. את, 17 (אוגוסט 1968), עמ' 14.

136 שם, 5 (אוגוסט 1967), עמ' 10.

דגמים של נשיות בעיתונות הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים

נעמי שמר פועלת תמיד במתח עצבים גבוה. עליה לדאוג לקאריירה שלה – בעצמה, ללא כל עזרה. גם לגבר קשה להתמודד עם הבעיות הללו. לאשה – לא כל שכן. היא עובדת בלחץ עצום, מה גם שדאגות הפרנסה שלה ושל ילדתה – מוטלות עליה. לכן היא פועלת לפעמים בקשיחות, בחוסר גמישות ובעקשנות. רק מי שבקי בתחום החומרי של עולם הבידור – יבין זאת.¹³⁷

שמר מוצגת בכתבה כאישה יוצרת שמלאכות הבית רחוקות מלבה, שאינה רכה ואינה מכילה ביחסים בין-אישיים ואף אינה מטופחת – וכל זאת מנקודת מבט חיובית.¹³⁸ וגם נבחרות אחרות מייצגות ברובן 'אחרות' נשית: רבקה מיכאלי, שזכתה במקום שני, מכונה בכתבת הפרופיל 'הילדה הנוראה של "קול ישראל"',¹³⁹ ויעל דיין, שזכתה במקום שלישי, נחשבה לצעירה נון-קונפורמיסטית ומכונה בכתבה 'המחברת מופרעת גם ברוחה וגם בגופה'.¹⁴⁰ מיכאלי ודיין אמנם נמצאות בתקופה של מיסוד חיי הזוגיות שלהן, אבל שתיהן עושות זאת בגיל מבוגר יחסית, והנישואים אינם מוצגים כמשאת נפש וכאירוע המכונן בחייהן. מיכאלי מדגישה שהנישואים לא ישפיעו על תכניתיה, והיא מתכוונת דווקא להתרכז בעבודתה.¹⁴¹ דיין מציגה תפיסת זוגיות שאינה מעמידה את צרכיו של הגבר במרכז, אלא ההפך.¹⁴²

בבחירת הנשים הפופולריות כעבור שנה עדיין מורגשת השפעת המלחמה, שכן שבע מעשר הנשים הראשונות שנבחרו, ובראשן רבקה מיכאלי (שנבחרה כפופולרית ביותר לאותה שנה), נמצאו גם ברשימה של 1967.¹⁴³

בשבעות לאשה בוחרת את 'עשר נשות השנה' מערכת העיתון. הבחירה נעשית ארבעה חודשים לאחר המלחמה, וגם בחירה זו משקפת רוח לאומית, וכלשון העיתון:

מהן עשר הדמויות הנשיות, שהתבלטו בשנה החולפת בעולם הגברי של ישראל. כי היה זה השנה עולם גברי בהחלט. עולם של 6 ימים שמחקו את 359 הימים של השנה. לכן גם ברור כי עשר הנשים שבחרנו [...] ישקפו את המלחמה [לא קריא] את אימת המלחמה ואת הנצחון הגדול.¹⁴⁴

137 שם, עמ' 15.

138 שם, עמ' 16.

139 שם, עמ' 17.

140 שם, עמ' 18.

141 שם, עמ' 17.

142 שם, עמ' 19.

143 שם, 17 (אוגוסט 1968), עמ' 14. עוד אישה שהופיעה ברשימת עשר הנבחרות היא אסתר זלינגר, 'המלאך של הצנחנים' מירושלים, שלא הופיעה כלל ברשימה של שנת 1967 שכן 'מעשי ההקרבה' שלה טרם נתפרסמו בעת עריכת המשאל אז.

144 לאשה, 1069 (3.10.1967), עמ' 3.

תשע מעשר הנשים שנבחרו (טבלה 3) קשורות ישירות למלחמה. נשות צבא (סטלה לוי – מפקדת ח"ן, ענת קושניר – חיילת שהייתה באזורי הקרבות, ובתיה כבירי – מלכת היופי החיילת); זמרות המלחמה (נעמי שמר – מחברת פזמון המלחמה, ויפה ירקוני – זמרת החזית); ונשים שכולות (אלמנת המלחמה – בתיה עמדי, ואם שכולה – חנה פרנקל). האישה העשירית היא צפורה רוזנבוים – ספורטאית נכה שמייצגת בדומה לתשע האחרות גבורה נשית.

בבחירת הנשים הפופולריות בלאשה כעבור שנה השפעת המלחמה מצומצמת יותר בהשוואה להשפעתה באת: רק אחת מעשר הנשים קשורה ישירות במלחמה – חיילת שנפצעה במהלכה.¹⁴⁵

טבלה 3: רשימת 'עשר נשות השנה' של העיתון לאשה

שם	תפקיד	כותרת ראשית	כותרת משנית
סטלה לוי	מפקדת ח"ן	'הילדה שנועדה להיות גנרל'	'אם החיילות'
ענת קושניר	חיילת שהיתה בקרב	'הקמיע של הלוחמים'	'חיילת בקו הראשון'
נעמי שמר	פזמונאית	'השיר שסימל את מלחמת הבוק'	'פזמונאית הזהב'
צפורה רוזנבוים	ספורטאית נכה	'הנערה שניצחה את גופה'	'אלופת כוח הרצון'
בתיה כבירי	מלכת היופי 1967	'החיילת שזכתה בשני כתרים'	'פיפיה במדים'
חנה פרנקל	אם שכולה	'האשה שבכתה פעמיים'	'אם בין המלחמות'
יעל דיין	בתו של דיין	'פנים חדשות מתחת לחופה'	'כלת ששת הימים'
יפה ירקוני	זמרת	'בחזרה לבאב אל ואד'	'אמנית בחזית'
אסתר זלינגר	חובשת קרבית	'150 ס"מ של הקרבה'	'המלאך בלבן'
בתיה עמדי	אלמנה	'מי יבנה לנו סוכה?'	'אלמנת המלחמה'

רשימות הנשים הפופולריות של שני עיתוני הנשים מדגימות את שלושת הדגמים הנשיים שהוצעו בעיתונות זו בימי המלחמה: דגם 'הנשיות המסורתית', המגולמת בנשים שזהותן שיוכית (אשת ראש הממשלה ואשת מפקד בצבא); דגם 'הנשיות הלאומית', שהוא הבולט ביותר ברשימות אלה, שהושפעו מאוד מהאווירה הקולקטיביסטית של ימי המלחמה; ודגם 'הנשיות המאגרת-עצמאית', המשתקף במרכזיותן של נשים פעילות במרחב הציבורי.

145 שם, 1119 (15.9.1968), עמ' 7-8.

דגמים של נשיות בעיתוני הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים

סיכום: 'מיהי האשה הישראלית?'

עיתוני הנשים הפופולריים לאשה ואת של ימי מלחמת ששת הימים מציעים גרסאות מגוונות של נשיות. בימים של שגרה עיתוני הנשים הם אתר פורה לשיח ער בערכי המרחב הפרטי המודרניים מהשיח הציבורי, והם נותנים ביטוי בולט לדגם הנשיות המסורתית. בימי המלחמה חל שינוי זמני והרטוריקה הלאומית-גברית כובשת לה מקום של כבוד, אך אינה מדירה לחלוטין את השיח הפרטי. יתרה מזאת, בהקשרים מסוימים היא מציעה שיח מורכב יותר וכך למשל מאפשרת גם ביטוי לקשיים שחוות הנשים בעורף ולא רק לגבורתן. המבנה הדואלי שמציעים עיתוני הנשים – נשיות מסורתית ונשיות לאומית – מדגים את התהליך של מגדור הלאומיות בחברה הישראלית, וכן את הלאמתו של התחום הנשי. לצד 'הנשיות הדואלית' ניתן לזהות גם דגם שלישי – 'נשיות מאתגרת', בעיקר בדמותה של 'נשיות עצמאית' – שהוא גלגול או שריד של דגם החלוצה מימי היישוב.

ריבוי ההגדרות של הנשיות נידון ישירות בעיתונים עצמם. בגיליון נושא של העיתון את שעוסק בשאלה 'מיהי האשה הישראלית?' ניתנת תשובה באומר ובתמונה. עמוד השער של הגיליון מציג קולאז' של נשים צעירות מדגמנות אפנה ישראלית מגוונת: מלבוש תימני מסורתי, דרך מדי צה"ל וכלה בבגדים אפנתיים עדכניים. בכפולת תמונות בתוך העיתון שכותרתה 'נשים בישראל' מתפרסם עוד קולאז' שמבקש להיות תמונת מראה לאישה הישראלית. הרכב התמונות מפתיע בגיוונו: נשים בגילאים שונים, ממוצא שונה, מקהילות שונות, במצב משפחתי שונה, נשים לבדן ונשים בקבוצות או בזוגיות: קשרית במדים בארשת פנים מודאגת; אישה צעירה עובדת אדמה לבושה בגדי עבודה ואוחזת בסוס; זוג קשישים מביטים זה אל זה ומחייכים; חצוצרנית; אם נושאת פעוט; צעירות בהופעה עירונית עדכנית משקיפות מחייכות אל הים ממרפסת ים תיכונית; אישה צעירה במראה מזרחי מובהק; אישה בכיסוי ראש (מוסלמית או נוצרייה) שקועה בקריאת ספר; מפגש אקראי בין נשים ברחוב (אחת במראה יהודי-חרדי, האחרת לא בהכרח חרדית); שתי נשים בתנוחת עבודה עובדות בחפירות ארכאולוגיות. ייצוגים אלה מדגימים את הדגמים הנשיים השונים שאותרו: 'נשיות מסורתית', 'נשיות לאומית' ו'נשיות עצמאית'. מחבר הכתבה, אורי קיסרי, כופר ברעיון קיומה של אישה ישראלית טיפוסית:

הישראלית בדמות מגובשת [...] שסימניה כולם שלה וזו היא וכזו היא, אופי וצבע, אקלים ואישיות: הישראלית [...] היא אולי, משאלה... אולי דגם שבפיקציה, לצורך השראתם של אמנים ויוצרים. אבל קרקע אין מתחת לרגליה. אין אשה ישראלית. יש נשים ישראליות.¹⁴⁶

ממצאים אלה מאששים את הטענה המחקרית התאורטית בנוגע לעיתוני הנשים, כי הם מהווים אתר להגדרות נשיות חלקיות ואף סותרות.¹⁴⁷ המזיגה בין הפרטי לציבורי, בין

146 את, 3 (יוני 1967), עמ' 12.

Gill, *Gender and the Media* (above f. 12), pp. 56-57; Winship, *Inside Women's Magazines* (above f. 21), pp. 149-150

האינטימי לקולקטיביסטי, בין התלותי לעצמאי, בין הקונפורמיסטי לביקורתי בלאשה ובאת בימי המלחמה מעידה על גמישותם של עיתוני הנשים ועל יכולתם להתאים את עצמם לדילמות של נשים בתקופות שונות. אחדות מהגדרות הנשיות שזוהו לא די שאינן סותרות, אלא אף משלימות זו את זו – 'הנשיות הדואלית'. הגדרות אחרות – הנשיות העצמאית והנשיות המסורתית – בהכרח מתנגשות.

באיזו מידה קוראות העיתון מתקשות לקבל את הסתירות? שאלה זו היא מתחום מחקרי הקהל. חוקרים עכשוויים בתחום עיתוני הנשים סבורים כי הסתירות אינן בהכרח מקשות על הקוראות, שכן חייהן של נשים בחברות פטריארכליות נתונים לסתירה ועיתוני הנשים מכירים בכך ומשקפים זאת. לאמתו של דבר, החוקרים מציעים שחלק מהצלחה של עיתוני הנשים טמונה ביכולתם להקיף ולהחזיק רעיונות שונים וסותרים בנוגע לחייהן של נשים.¹⁴⁸

מחקר זה התמקד בימים שלפני תחילתו של הגל השני של התנועה הפמיניסטית בישראל, ולכן לא נמצאו עדויות לשיח ביקורתי שמבקר את מיתוס השוויון המגדרי כאן. רק לאחר משבר מלחמת יום הכיפורים תצליח סוגיית האי-שוויון המגדרי להגיע לתודעה רחבה יותר של קבוצות נשים, ואלה יחלו במאמץ, שנמשך עד היום, להעלות סוגיה זו על סדר היום החברתי והלאומי.¹⁴⁹ מעניין לבחון מה יהיה תפקידם של עיתוני הנשים הפופולריים בחשיפה ובהפצה של רעיונות פמיניסטיים לציבור רחב של נשים בימי הגל השני של התנועה הפמיניסטית בישראל. בהקשר זה חשוב לבחון לא רק שינויים בגרסאות של הנשיות המוצעות בעיתונים לאורך זמן, אלא גם הבדלים בין כמה עיתונים. במחקר המשך חשוב לכלול תקופות שמאופיינות כמשבריות מבחינה לאומית וכן תקופות של שגרה.

למרות קווי הדמיון בין עיתוני הנשים הפופולריים שנבחנו במחקר – לאשה ואת – נמצאו בין השניים גם הבדלים חשובים. הנשיות המובנית בלאשה היא מסורתית יותר, וגם בימי המשבר העיתון מבקש להביא את 'הקריא, המעניין והמבדר'.¹⁵⁰ הנשיות המובנית באת מדגישה יותר את דגם הנשיות העצמאית והנשיות הביקורתית בהקשר הלאומי. אף שבגיליון הפתיחה שלו את הגדיר עצמו כפונה לאישה הביתית, כמו שהוצג למעלה, במאמר המערכת של גיליון אוגוסט, המעריך את הישגי העיתון לאחר כמה חודשי פעילות, העיתון מגדיר את עצמו במהופך לאופן שהגדיר את עצמו אך ארבעה חודשים קודם לכן:

עלה בידינו 'לשדר על גל אחד' עם האשה הישראלית הניצבת כנגד עינינו בעת כתיבת ועריכת 'את': אשה אינטליגנטית, בעלת השכלה, המחפשת במגזרין

Ros Ballaster, Margaret Beetham, Elizabeth Frazer & Sandra Hebron, *Women's* 148 Gill, בתוך: *Worlds: Ideology, Femininity and the Women's Magazine*, London 1991

Gender and the Media (above f. 12), p. 193

149 הרצוג, 'דע, כוח ופוליטיקה פמיניסטית' (לעיל הערה 66), עמ' 176.

150 לאשה, 1051 (30.5.1967), עמ' 5.

דגמים של נשיות בעיתונות הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים

נשים תפריט מאוזן של בידור ושל אינפורמציה ממשית; שהתוכן לא פחות חשוב לה מן הקליפה; אשה שניחנה בחוש אסתטי מפותח; קוראה התובעת כי יתייחסו אליה כאל שווה בין שווים – ולא כאל ייצור ביתי שמלבד הרכילות לא מעניין אותה דבר, שעולמה מתחיל במטבח ומסתיים אצל חיתולי הילדים. הקוראה שלנו דווקא משום רמתה – היא ביקורתית.¹⁵¹

דינמיקה זו עשויה להיות קשורה בתהליך טבעי של התגבשות עיתון צעיר שמחפש את דרכו. ההבדלים בין עיתוני הנשים משקפים ככל הנראה את ההבדלים במאפייני קהל היעד שלהם. כאמור, באמצע שנות השישים היו שני עיתוני הערב שאליהם קשורים **לאשה** ואת שונים זה מזה בתכלית במאפייניהם, ופנו לקהלים בעלי מאפיינים חברתיים-כלכליים ותרבותיים שונים.¹⁵² **לאשה**, שפנה לקהל ממעמד חברתי-כלכלי ותרבותי נמוך יותר, הדגיש דגמים מסורתיים יותר של נשיות, ואילו **את**, שפנה לקהל ממעמד חברתי-כלכלי ותרבותי גבוה יותר, כלל גם דגמים מאתגרים של נשיות.

מלבד תרומתו של המחקר לחקר עיתוני הנשים הישראליים, יש בו כדי להאיר את ערכיה של החברה הישראלית ומעמדה של האישה הישראלית בפרט. עיתונים פופולריים פותחים לפנינו צוהר לחוויות היום-יום של חברה, או במילותיה של מרים נופך-מוזס, העורכת האחראית של **לאשה**, שהגדירה את תפקיד העיתון בחיי האומה:

את הכרוניקה הפוליטית והכלכלית אפשר היה למצוא גם בערוצי תקשורת אחרים. אבל מי שביקש לעקוב אחר רחשי הלב והדופק האנושי של החברה הישראלית, מצא את הדרך הטובה ביותר לכך ב'**לאשה**' [...] שינוי פני השבועון מעת לעת ביטא תמיד את השינויים שחלו בטבעה, באיכויותיה ובמראה של האשה הישראלית.¹⁵³

151 **את**, 5 (אוגוסט 1967), עמ' 9.

152 כספי ולימור, המתווכים (לעיל הערה 32), עמ' 57-63.

153 אלגת ופז, **אשה 2000** (לעיל הערה 31), עמ' 7.

נספח 1

מועמדות לתחרות האישה הפופולרית מטעם עיתון את – יולי 1967¹⁵⁴

מוצא משפחתי	הבעל	פועלה	
בת למשפחה מכובדת ממצרים	רעיית שר החוץ אבא אבן		שושנה (סוזי אבן)
	רעיית ראש הממשלה	עבדה כספרנית בכירה בכנסת, למדה היסטוריה ואמנות	מרים אשכול
	רעיית בן-גוריון, נישאה לבעלה בניו יורק	דמות עסיסית ועממית	פולה בן-גוריון
עלתה ארצה ב-1916	נשואה לאלוף בן ארצי מראשי 'אל על'	אדריכלית	דורה גד
	אשתו של שר הביטחון משה דיין ואמה של הסופרת יעל דיין	מייסדת 'משכית'	רות דיין
	רעיית ראש העיר חיפה, עומדת בראש פעילות ארגון 'אימהות עובדות'		חנה חושי
נולדה בקייב ב-1856 עלתה לארץ ב-1908	אלמנת נשיא המדינה יצחק בן-צבי		רחל ינאית בן-צבי
ילידת רוסיה	רעיית נשיא המדינה	למדה במוסדות להשכלה גבוהה בברלין ובפטרבורג	רחל כצנלסון-שז"ר ¹⁵⁵
		'אם הבנים' / אפרים וצבי שנפלו במלחמת השחרור	רבקה גובר

154 את, 4 (יולי 1967), עמ' 44-45.

155 מייסדת ועורכת ביטאון מועצת הפועלות דבר הפועלת, אבל אינה מוצגת ככזו בפרויקט.

דגמים של נשיות בעיתונאי הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים

מוצא משפחתי	הבעל	פועלה	
		ראש מועצת הפועלות זה שלושים שנה, כיהנה כחברת כנסת מטעם מפא"י וזכתה בתואר 'אם השנה'	בבה אידלסון
		חברת כנסת מטעם מפא"י, נבחרה לכנסת השישית, עורכת דין ומורה במקצועה	שולמית אלוני
ילידת טוניס, עלתה ארצה ב-1957		חברת כנסת מטעם מפא"י	מתילדה גז
סבתא		מזכירת מפא"י, שרת החוץ לשעבר	גולדה מאיר
ילידת רוסיה עלתה ארצה ב-1025		חברת כנסת מטעם מפא"י מאז הכנסת הראשונה	דבורה נצר
עלתה מפולין ב-1934		סגנית יושב ראש הכנסת, חברת כנסת מטעם המפד"ל	טובה סנהדראי
		חברת כנסת מטעם חרות מאז הכנסת הראשונה, הייתה מפקדת באצ"ל	אסתר רויאל-נאור
בת למשפחה ספרדית ותיקה		קצינת ח"ן ראשית	אל"מ סטלה לוי
	רעיית ראש עיריית תל אביב	מזכירת ארגון 'אימהות עובדות'	אורה נמיר
		יושבת ראש הנהלת ויצ"ו העולמית, אחת הנשים האלגנטיות בחברה התל- אביבית	רעיה יגלום

מוצא משפחתי	הבעל	פועלה	
ילידת תל אביב		עיתונאית, קריינית לח"י, עצירת בית הסוהר לנשים בבית לחם	גאולה כהן
		משוררת ומרצה לספרות כללית באוניברסיטה העברית בירושלים	לאה גולדברג
ילידת כנרת ותושבת תל אביב		מלחינה ופזמונאית. חיברה את 'ירושלים של זהב'	נעמי שמר
		משוררת, קיבלה פרס שלונסקי על ספרי שירה, עוסקת בהוראה ובביקורת ספרותית	דליה רביקוביץ'
ילידת נהלל	בתו של שר הביטחון משה דיין	סופרת ועיתונאית	יעל דיין
ממוצא קווקזי		זמרת ישראלית, התפרסמה בביצוע שירי מלחמת השחרור	יפה ירקוני
ממוצא תימני		זמרת ישראלית, זכתה לפרסום בביצוע שירי מולדת	שושנה דמארי
		שחקנית 'הבימה' הגברת הראשונה של הבמה העברית	חנה רובינא
		שחקנית תאטרון וכוכבת הקולנוע הישראלי, השתתפה בשבעה סרטים	גילה אלמגור
אם לשתי בנות		שחקנית 'הבימה'	מרים זוהר
אם לשלושה		שחקנית תאטרון 'הקאמרי'	חנה מרון

דגמים של נשיות בעיתונאי הנשים בישראל בתקופת מלחמת ששת הימים

מוצא משפחתי	הבעל	פועלה	
ילידת גרמניה, עלתה לארץ לאחר מלחמת העולם השנייה		שחקנית תאטרון 'הקאמרי'	אורנה פורת
בתם של צבי פרינלנד וחנה'לה הנדלר ורעייתו של מישה אשרוב		שחקנית 'הבימה'	דליה פרידלנד
ילידת תימן, אשת טייס, אם לבן		זמרת ושחקנית	יונה עטרי
ילידת הארץ		פסנתרנית, הופיעה כסולנית בתזמורת הפילהרמונית	פנינה זלצמן
ילידת ירושלים		מייסדת ענבל ובמאית הלהקה זה 17 שנה	שרה לוי תנאי
		קריינית ועורכת תכניות רדיו, מנחה, בדרנית ושחקנית	רבקה מיכאלי
ילידת צ'כיה		מעצבת אפנה ישראלית, אשת חברה פעילה	לולה בר
		ספורטאית, שיאנית ישראלית בריצת 800 מ' זכתה במדליית זהב במשחקי אסיה בבנקוק	חנה שזיפי
		הקימה את חברת 'בת שבע' למלאכת מחשבת	בת שבע דה רוטשילד
		ספורטאית, אלופת אסיה בריצת 200 מ'	דבורה טרנר-מרכוס